

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra společenských věd

**Sociologická analýza pravicového extremismu
u mládeže**

Diplomová práce

Autor práce: Zdeňka Musilová

Vedoucí práce: Mgr. Iva Sedláková

České Budějovice, 2008

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předloženou diplomovou prací vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů uvedených v seznamu použitých zdrojů.

Dále prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích

20.4.2008

.....

Poděkování:

Ráda bych poděkovala všem, kteří se zúčastnili sociologického průzkumu a ochotně odpovídali na mé otázky. Také děkuji vedoucí této práce Mgr. Ivě Sedlákové za odborný dohled a podnětné připomínky. A v neposlední řadě děkuji i svým nejbližším, kteří mi byli po celou dobu zpracovávání práce velkou oporou.

OBSAH

Anotace.....	6
Úvod.....	7
I. TEORETICKÁ ČÁST - EXTREMISMUS A RADIKALISMUS.....	9
1.1 Základní vymezení pojmu extremismus a jeho problematičnost.....	9
1.2 Pojmy extremismus a radikalismus z pohledu politologie.....	11
1.2.1 Úskalí tradičního dělení politického extremismu.....	13
1.2.2 Tradiční dělení politického extremismu.....	16
1.2.2.1 Levicový extremismus.....	16
1.2.2.2 Pravicový extremismus.....	18
1.2.2.2.1 Rasismus, xenofobie, předsudky a jejich provázanost.....	21
1.3 Příčiny náklonnosti současné mládeže k pravicovému extremismu.....	25
1.3.1 Heitmeyerova teorie a její východiska.....	26
1.3.1.1 Některé z ambivalentních podmínek socializace podporující orientaci na pravicový radikalismus.....	28
1.3.1.1.1 Odcizení versus potřeba náležitosti.....	28
1.3.1.1.2 Potřeba náležitosti k elitě versus nerovnost šancí.....	31
1.3.1.1.3 Propagace individuality versus její potlačování.....	35
1.3.1.1.4 Ztráta jistoty v důsledku růstu komplexity společenského systému versus potřeba jistoty a kontroly nad vlastním rozhodováním.....	36
1.3.1.1.5 Globální problémy versus neschopnost individua je řešit....	39
1.3.1.1.6 Ztráta důvěry v centrální instituce.....	40
II. PRAKTICKÁ ČÁST – SOCIOLIGICKÝ VÝZKUM.....	41
2.1 Stanovení výzkumných hypotéz a operacionalizace.....	41
2.1.1 Hlavní výzkumná hypotéza.....	41
2.1.1.1 Indikátory k hlavní hypotéze.....	41
2.1.2 Vedlejší výzkumné hypotézy.....	43
2.1.2.1 Vedlejší výzkumná hypotéza číslo 1.....	44
2.1.2.1.1 Indikátory k vedlejší hypotéze číslo 1.....	44
2.1.2.2 Vedlejší výzkumná hypotéza číslo 2.....	44
2.1.2.2.1 Indikátory k vedlejší hypotéze číslo 2.....	45
2.2 Dotazník.....	46

2.2.1 Dotazník určený pro studující respondenty.....	47
2.2.2 Dotazník určený pro pracující respondenty.....	50
2.3 Výběrový soubor.....	50
2.4 Vyhodnocování dotazníků.....	52
2.4.1 Mechanismus vyhodnocování dotazníků.....	52
2.4.2 Výsledky dotazníkového průzkumu provedeného mezi studenty Gymnázia Dr. E Beneše v Soběslavi.....	63
2.4.3 Výsledky dotazníkového průzkumu provedeného mezi studenty Odborného učiliště v Soběslavi.....	64
2.4.4 Porovnání výsledků dotazníkového průzkumu provedeného mezi studenty Gymnázia a Odborného učiliště v Soběslavi.....	65
2.4.5 Výsledky dotazníkového průzkumu provedeného mezi pracujícími.....	67
2.5 Souhrnné výsledky výzkumu a jejich interpretace.....	69
Závěr.....	76
Summary.....	78
Seznam použitých zdrojů.....	79
Seznam tabulek.....	81

ANOTACE

Diplomová práce s názvem „Sociologická analýza pravicového extremismu a radikalismu u mládeže“ se zabývá především otázkou: Jaké jsou nejdůležitější příčiny náklonnosti dospívajících k extremismu, popř. radikalismu s pravicovou orientací? V první části práce jsme se podívali na vymezení několika základních pojmů (extremismus, radikalismus, rasismus, xenofobie, předsudky a stereotypy) a pokusili se podhalit jejich provázanost. Dále jsme popsali několik sociologických konceptů, které se vztahují k našemu tématu (zmíněna byla jména jako Merton, Beck, Heitmeyer nebo Elfferding). V druhé části je pak zaznamenán vznik, průběh a výsledek sociologického průzkumu mapujícího míru tolerance vůči příslušníkům menšin mezi mladými lidmi ve věku 15-25 let v jihočeském městě Soběslavi. V rámci tohoto výzkumu jsme hledali souvislosti mezi netolerancí jedince a jeho subjektivním pocitem vlastní neúspěšnosti/nespokojenosti, popř. s kvalitou vazeb s nejbližším sociálním prostředím či vzděláním. Výsledky jsme v závěru konfrontovali s teorií, z níž jsme vycházeli.

ANNOTATION

The thesis called “Sociological Analysis of a Right-wing Extremism and Radicalism Among Youth” deals with the question: What are the most important reasons of fancy to extremism or radicalism with right-wing orientation among young people? In the first part of our diploma work we had a look at definition of some basic conceptions /extremism, radikalism, racism, xenophobia, prejudices and stereotypes/ and tried to find cohesion. Then we described some sociological theories, which are closed to our theme /we mentioned Merton, Beck, Heitmeyer or Elfferding./. In the second part of the work there is an origin, running and outcome of sociological research wried down. It maps over toleration of minorities among young people between the ages of 15 to 25 years living in the town Soběslav. We were looking for a connection between intolerance of minorities and subjective feeling of own unsuccessfulness, relations inside family or education. At the conclusion we compared the outcomes of this research with the theory we went from.

ÚVOD

Tématem této diplomové práce je problematika pravicového extremismu a radikalismu u mladých lidí. Hlavní pohnutkou, která nás vedla k výběru takového tématu, je určitý vzestup oblíbenosti ultrapravicových hnutí mezi současnou českou mládeží i zvýšená viditelná aktivita pravicových extremistů tak, jak je zaznamenávají média posledních několik měsíců. Hlavní otázkou, kterou se pak tato práce podrobněji zabývá, je otázka: Jaké jsou možné příčiny náklonnosti dospívajících k extremismu, popř. radikalismu s pravicovou orientací?

Práce je rozdělena do dvou částí. V první, teoretické části, se podíváme na vymezení politického extremismu a radikalismu z několika různých hledisek. Stručně popíšeme extremismus levicový a pravicový a případné podobnosti či shody mezi nimi. A zmíníme i další důležité pojmy související s naší tematikou, jako jsou rasismus, xenofobie, předsudky či stereotypy. Dále objasníme alespoň základy některých sociologických teorií, které se vztahují k otázce možných příčin náklonnosti mládeže k pravicovému extremismu a podrobněji se zaměříme na teorii Heitmeyerovu.

Naším cílem ovšem není zpřesňovat či vykládat teoretické pojmy, hledat nedokonalosti v jejich definicích či podat přehled teoretiků zabývajících se problematikou extremismu a porovnávat jejich koncepty. Chceme se spíše dostat k samému jádru problému a pokusit se nalézt relevantní důvody příklonu některých mladých lidí k pravicovému extremismu. Také chceme naše domněnky o těchto důvodech ověřit v praxi, a proto nezůstaneme jen u teorie.

Na základě teorií rozebraných v teoretické části práce jsme připravili a uskutečnili sociologický průzkum mapující situaci ohledně vybrané tematiky v jihočeském městě Soběslavi. Ověřovali jsme tři hypotézy: *1. Čím vyšší je míra pocitu osobní úspěšnosti jedince, tím je tolerantnější jedincův postoj k menšinám.* *2. Čím více jsou v rodině jedince vazby nefunkční/nestálé, tím větší je riziko vzniku netolerance jedince vůči příslušníkům etnických menšin, resp. větší riziko náklonnosti ke skupinám netoleranci hlásajícím.* *3. Čím vyšší má jedinec vzdělání, tím menší je netolerance jedince vůči příslušníkům etnických či národnostních menšin.* Sestavení, metody, průběh a výsledky našeho výzkumu jsou popsány v druhé části diplomové práce. Na závěr jsou výstupy interpretovány v konfrontaci s teorií, z níž jsme vycházeli.

Hned v úvodu poukazujeme na to, že v praktické části naší práce se budeme prostřednictvím dotazníkového průzkumu zabývat tzv. „měkkým“ rasismem, resp. tolerantním či netolerantním postojem vůči menšinám, jak ostatně naznačují formulace našich výzkumných hypotéz, a to i přes to, že název naší práce předesílá téma pravicového extremismu či radikalismu. Jak bude ovšem v teoretické části osvětleno, tyto pojmy a fenomény spolu úzce souvisí, neboť netolerance a předsudky mohou být „vstupní branou“ do ultrapravicových hnutí, ve kterých je pak rasismus vyznáván jakožto ideologie a v jejím duchu pak pácháno násilí. Toto tvrzení bude ostatně v závěru práce podloženo příkladem z praxe, příkladem bývalého sympatizanta hnutí Skinheads, se kterým jsme uskutečnili interwiev. Ještě jednou tedy zdůrazňujeme, že v silách našeho dotazníku není odhalit případný „tvrdě rasistický“ postoj jedince (pokud ten sám nepřipojil doplňující komentář, který by takový postoj jasně potvrzoval), pouze předsudky v různé míře intenzity. Ty ovšem mohou vystupovat jako jedna z důležitých příčin náklonnosti mládeže k ultrapravicovým seskupením.

Je třeba také zdůraznit, že provedený výzkum je výzkumem velmi malého rozsahu, neboť byl uskutečněn s použitím minimálního vzorku 204 respondentů, navíc je také výzkumem neodborným. Proto jeho realizace nemůže být a ani není považována za hlavní přínos této diplomové práce. Její hlavní přínos spatřujeme spíše v tom, že by mohla pomoci všem „nesociologům“, především pedagogům i jiným pracovníkům, jež pracují s lidmi a přispívají k formování jejich postojů, aby se o vybrané problematice něco dozvěděli, resp. se v ní mohli zorientovat. Dále pak může sloužit také jako návod pro učitele, kteří by chtěli zjistit u svých žáků míru tolerance vůči etnickým a národnostním menšinám, a získat tak potřebné výchozí informace, na něž lze při plnění cílů multikulturní výchovy ve vyučování navázat.

I. TEORETICKÁ ČÁST - EXTREMISMUS A RADIKALISMUS

1.1 Základní vymezení pojmu extremismus a jeho problematičnost

Dnes slovo extremismus již zcela běžně vidáme nejen v české odborné komunikaci, kde je skloňováno ve všech pádech především v souvislosti se společenskými vědami, ale i komunikaci veřejné, neodborné. Mluvíme o extremismu v politických názorech a postojích, ale třeba i v oblasti módy a designu či sportu. Ať už ale používáme tento výraz jakýmkoli způsobem, vždy platí, že se nejedná o pojem neutrální, neboť s sebou nese převážně negativní konotace. Většinou tak totiž označujeme ty činnosti, které jsou velmi nápadné až šokující, pohoršující, nebezpečné nebo nejobecněji vyjádřeno vymykající se tomu, co je v dané společnosti považováno za normální, tudíž akceptovatelné.

Prozatím ovšem neexistuje žádná přesná definice extremismu, popř. extrémního a extremistického chování¹, i většina pokusů o ni je velmi snadno napadnutelná, jak ostatně dokazuje také naše předcházející souvětí. Vždyť vymezení nějakého jevu na základě srovnání s tak neuchopitelným fenoménem, jakým bezesporu normalita je, zkrátka nelze brát za dostačující. Někteří autoři dokonce mluví o tom, že dosažení nevyvratitelné charakteristiky extremismu je naprosto nemožné, neboť tento fenomén je „živý“, tedy se společností žijící a s ní se dynamicky vyvíjející. Jinak řečeno, stejně jako se mění společnost a většinové, zcela subjektivní vnímání normality, stejně tak se proměňuje vymezení toho, co už je a co ještě není extremismus. Autoři publikace „Vzdělání a extremismus“, Lucia Drotárová a Nikolaj Demjančuk, navíc ještě poukazují na zásadní roli podmínek, ve kterých se utváří postoj konkrétního mluvčího ke slovu extremismus, a také na některá pokušení týkající se zneužívání tohoto pojmu např. k posílení vlastní politické pozice. To vše je vede k názoru, že pojem extremismus by měl být řazen mezi slova, jež „zakrývají více, než odhalují“, a tím nám vlastně brání ve vzájemném porozumění si (podrobněji viz. Drotárová, Demjančuk 2005: 11-12). Proto je zapotřebí vztahovat

¹ Většina autorů poukazuje na chybné směšování těchto dvou přívlasků. Pravicový extremismus a extrémní pravice není jedno a totéž! (viz. Mareš 2003: 23-24) „Adjektivum ‚extrémní‘ v zásadě slouží k označení vlastnosti či pozice, ‚extremistický‘ představuje abstrakci atitud (tj. zobecnění postojů/názorů – pozn. autorky) ve smyslu vyjádření extrémního přesvědčení.“ FUNKE, M.:Extremismusund offene Gesellschaft. Anmerkungen zur Gefährdung und Selbstgefährdung des demokratischen Rechtsstaates, s. 26, citováno v MAREŠ, M.:Pravicový extremismus a radikalismus v České republice. Brno: Barrister & Principál. 2003, s. 23

extremismus k jedinci např. použitím označení extremistu velmi opatrně a vždy v rámci konkrétní situace, konkrétního prostoru a času.

Jak už bylo zmíněno v samotném úvodu této práce, naším cílem není kritizovat jednotlivé pokusy o definici extremismu nebo objevit nějakou novou a lepší, ale spíše se „jen“ touto problematikou zabývat, mluvit o ní, zkrátka nerezignovat na diskusi z tak „malicherného“ důvodu, že zatím nikdo nedokázal do několika slov vtěsnat takto složitý problém. Kromě toho, že jde o problém složitý, je navíc také velmi aktuální, a pokud bychom jej přehlíželi, mohl by časem přerůst v celospolečensky velmi závažný. Zatím většina odborníků vnímá projevy extremismu v demokratických společnostech jako samozřejmou součást různorodosti názorového spektra a z hlediska stability společnosti jako nepříliš vážný, tedy spíše okrajový problém. Někteří jej označují za samotný produkt demokracie. „Demokracie totiž zpravidla nemá dostatek účinných obranných mechanismů, aby se ubránila všemu, co jí škodí. Pokud by takové mechanismy měla, přestala by být demokracií a stala by se diktaturou.“ (Chmelík 2000: 6). Zároveň se ale také většinou shodují na tom, že pokud budeme k extremistickým projevům a jejich nárůstu lhostejní, nepotrvá dlouho a z okrajového problému se stane záležitost nebezpečná, vedoucí k závažným sociálním konfliktům a politické destabilizaci.

Snahu o základní vymezení pojmu extremismus komplikuje ještě mnoho dalších faktorů. V neposlední řadě je to i fakt, že někdy může mít extremismus, pojímaný převážně jako jev negativní, i pozitivní dopady na společnost. Většinou totiž bývá reakcí na vznik nějakého rozporu uvnitř společnosti, a tak na něj vlastně upozorňuje a motivuje jeho řešení. Nezřídka se stává, že mezi extrémní aktivity řadíme i ty, které ve jménu ušlechtilého cíle a zcela v souladu s humanitními ideály sáhnou k „diskutabilním“ způsobům realizace překračujícím platné zákony. Důvody a záměry takovýchto akcí jsou tedy pro většinovou společnost přijatelné, ovšem na cesty k jejich dosažení se názory liší. Pro iniciátory tohoto druhu akcí se v některých zemích včetně té naší používá spíše označení radikálové, čímž jsou zřetelně odděleni od přívrženců takových skupin, jejichž zaměření je samo o sobě protispolečenské, tedy nepřijatelné.²

² Vycházíme z Chmelíkovy klasifikace extrémních aktivit (Chmelík 2000: 6-7) Ta zahrnuje tři skupiny:

A. již zmiňované aktivity mající ušlechtilé cíle, ale užívající metody, které jsou menší či větší měrou v rozporu se zákonem

Radikálům pak mnoho odborníků připisuje spíše pozitivní dopad na společnost, neboť zviditelňují problémy, o kterých by majoritní společnost často ani nezačala přemýšlet. Velmi pěkně toto vyjádřil náš významný filozof a religionista, Erazim Kohák, v televizním pořadu Fenomén dnes zabývajícím se ochránci zvířat.³ „Je tu otázka, jak přispívají k řešení ti, koho označujeme jako radikálové, často lidi se svědomím, které jim můžeme závidět...A myslím, že přispívají právě tou radikalitou, která vede člověka k zamyšlení. Protože za základní problém považují bezmyšlenkovitost...Nemyslím si, že jsou vzorem pro společnost budoucnosti, ale probouzí tu společnost budoucnosti. Protože jediná společnost, která má budoucnost, je společnost, která přemýšlí, která přestane jednat bezmyšlenkovitě.“ Otázky, zda je ospravedlnitelné používání nezákonných prostředků k uskutečnění dobré věci, zda má člověk v některých případech vůbec jinou možnost, neboť některé zákony jsou špatné atd. jsou samozřejmě na širší diskusi a my se jimi nebudeme dále zabývat. Nyní se již soustředíme na vymezení politického extremismu a radikalismu, popř. dalších souvisejících pojmů.

1.2 Pojmy extremismus a radikalismus z pohledu politologie⁴

Jak už bylo uvedeno, pojem extremismus se v našem prostředí od počátku devadesátých let minulého století užívá hojně v mnoha souvislostech a přenesených významech. Nicméně primárně se vztahuje k pojmovému aparátu politologie, přičemž při zkoumání problematiky politického extremismu samozřejmě narážíme na velké množství souvisejících otázek patřících do mnoha dalších vědních oborů (sociologie, filozofie, antropologie, pedagogika a didaktika, psychologie...).

Ani politologii se zatím nepodařilo předložit nezvratitelnou definici politického extremismu. Avšak dílčí pokusy o ni se vyznačují několika společnými rysy, které lze tedy považovat za elementární znaky tohoto jevu. V první řadě je extremismus

B. aktivity, jejichž cíle odporují obecným normám morálky a humanity, ale jsou uskutečňovány legálními cestami (např. volební vítězství NSDAP v roce 1933)

C. aktivity mající nepřijatelné cíle (nelidské, nezákonné) a uchylující se taktéž k nepřijatelným, nezákonným prostředkům

³ televizní pořad Fenomén dnes, podtitul Z klece ven?, odvysílán 19.7. 2007 na Čt 1, dostupný na: <http://www.ceskatelevize.cz/vysilani/10119576319-fenomen-dnes/207452801370029-19.07.2007-22:35-z-klece-ven.html>

⁴ Při psaní této podkapitoly vycházíme především z publikace MAREŠ, M.: Pravicový extremismus a radikalismus v České republice. Brno: Barrister & Principál. 2003, s. 21-35 Náš výklad je spíše stručný, proto tam, kde je důležité pro lepší porozumění tématu začíst se do podrobnějšího výkladu, uvádíme v závorce čísla konkrétních stránek.

definován na základě vztahu k demokracii. V této souvislosti je pojímán jako fenomén jdoucí proti demokratickému ústavnímu státu a hodnotám v něm všeobecně uznávaným.⁵ Podle Zprávy o problematice extremismu na území České republiky v roce 2000 vypracované Ministerstvem vnitra ČR jsou pod pojem extremismus zahrnovány „aktivity se zpravidla ideologickou motivací, které vybočují ze zákonných, ústavních norem, vyznačují se prvky netolerance a útočí proti demokratickým principům a společenskému uspořádání.“ Extremismus je tu chápán jako pojem politologický, popř. kriminologický (nikoli právní), pojem „vžitý pro krajně vyhocené, demokratickému systému nepřátelské postoje, přecházející v aktivity, které působí, ať již přímo nebo v dlouhodobém důsledku, destruktivně na stávající demokratický politicko - ekonomický systém, tj. snaží se nahradit demokratický systém systémem antagonistickým (totalitním nebo autoritářským režimem, diktaturou, anarchií).“⁶

Druhým nejčastějším společným rysem při definování politického extremismu bývá zdůraznění vyhraněnosti, krajnosti politických názorů, které extremistické postoje neoddělitelně doprovázejí. Někteří autoři vymezují politický extremismus jako směřování k samotným pólům ideologické škály (např. Seymour Martin Lipset a Earl Raab, citováno v Mareš 2003: 21). Jinak řečeno, jde o směřování k nejvíce napjatým pozicím. Tato charakteristika plně odpovídá etymologickému původu slova extremismus.

Slovo extremismus je odvozeno z latinského „extremus“ znamenající v překladu „nejzazší“ a označující tak nejdále ležící pozici ve smyslu prostorovém. Spojení „extremitas mundi“ označovalo místa nejvzdálenější od Říma, místa na samé hranici kulturního světa. Toto označení prostorových vztahů se brzy metaforicky přeneslo na „hraniční situace“, ve smyslu situací, ve kterých člověk jedná pod nejzazší tlakem, a tudíž za použití mimořádných prostředků, které by v normálních, neextrémních podmínkách nikdy neužil a spíše ani neschvaloval. Ve čtyřicátých až šedesátých letech 19. století se pak novotvary „extremist“ a „extremism“ začaly objevovat v britském politickém tisku, a to v souvislosti s popisem politického spektra.

⁵ V tomto pojetí extremismu tedy není místo pro možné pozitivní dopady na společnost tak, jak jsme zmiňovali v předchozí kapitole u E. Koháka.

Pozn. Výstižnou kritiku takto široké definice extremismu lze najít v DEMJANČUK, N., DROTÁROVÁ, L. Vzdělání a extremismus. Plzeň: Epoque. 2005, s. 12-17

⁶ Zpráva o problematice extremismu na území České republiky v roce 2000, Ministerstvo vnitra ČR [online]. [cit. 18.7.2007]. Dostupné na: <http://www.mvcr.cz/extremis/2000/>

Toto politické použití rozšířilo významové pole o odkazy k nesmiřitelnosti, netoleranci a vyhrocování pozic. Ve dvacátých letech 20. století pak zřejmě jako první použil francouzský publicista Maxime Leroy označení extremismus pro vyjádření politických sil z opačných konců pravo-levého politického spektra. Zhruba o deset let později se začal pojem extremismus jakožto pojmenování krajních a nedemokratických politických postojů hojněji vyskytovat především v angloamerickém prostoru, odkud se následně rozšířil i do evropského, hlavně německého prostředí. Způsoby chápání a užívání tohoto pojmu se ale v obou poněkud liší. (Mareš 2003: 20-21)

Zatímco v anglicky mluvících zemích se užívá extremismu jako synonyma pro frekventovanější pojem radikalismus, v německém a odtud i českém odborném prostředí se tyto dva termíny nesměšují. Jak už bylo naznačeno výše, pojem radikalismus u nás slouží k označování jakéhosi přechodného prostoru mezi postoji demokratickými a extremistickými. Spadají do něj postoje v zásadě velmi kritické k existujícím okolnostem, postoje doprovázené silným požadavkem na reformu, popř. jejich zrušení. „V rámci výzkumu extremismu je (pojem radikalismus) používán jako ‚umírněné‘ označení pro subjekty a ideje, které se nacházejí v blízkosti extremistického prostoru, ale nikoliv v něm....Politický radikál se centrifugálně vzdaluje centru, které je určené rozhodujícími demokratickými silami, avšak nedosáhl hranice extremismu.“ (Mareš 2003:32-35) Ovšem sféra mediální si na rozdíl od sféry odborné zatím mnohdy s těmito i dalšími souvisejícími pojmy neví rady, a tak i u nás k jejich zaměňování na mediální úrovni dochází. A protože hranice mezi extremismem a radikalismem je mnohdy obtížně stanovitelná, neboť oba jevy mají řadu společných znaků, ani my je pro potřeby naší práce nebudeme výrazněji diferencovat.

1.2.1 Úskalí tradičního dělení politického extremismu

V současné praxi je nejrozšířenější dělení extremismu na pravicový a levicový, přičemž se vychází z již tradičního rozdělování politického spektra na pravici a levici.⁷ Zároveň jde ale o klasifikaci často kritizovanou jakožto příliš

⁷ „Toto bipolární rozdělení pochází z Francie 18. století, kde v tehdejším parlamentu seděli zástupci šlechty napravo od předsedajícího, kdežto zástupci demokratické části nalevo. Dnes je levo-pravá osa spíše ‚ekonomická‘, tj. vyjadřuje různý přístup stran ke tvorbě bohatství a jeho rozdělování společnosti.“ (David 2003: 73-75)

zjednodušující a v mnoha ohledech nepřesnou až zavádějící. Její nepřesnost spočívá hlavně v tom, že opomíjí další velmi podstatné extremistické směry, jež se vymykají pravo-levé dimenzi a jež je tedy smysluplnější posuzovat vzhledem k jiným faktorům (i když jistou souvislost s tradičním dělením politického spektra je někdy možné najít i u nich).

Mezi takové druhy extremismu patří například extremismus náboženský, ať už ve smyslu extremizace velkých tradičních náboženských směrů nebo menších religiózních směrů představovaných různými sektami, jejichž vlastní podstata sama je extremistická. Kvůli snaze náboženských extremistů zničit demokratický společenský řád a nahradit jej teokratickým, totalitním se většinou náboženský extremismus přirovnává k extremismu pravicovému (výjimky však existují). Stejně tak je tomu i v případě extremismu etnického (regionálního). Ten se vyznačuje zdůrazňováním politické a kulturní výlučnosti jednoho etnika a prosazováním pouze jeho zájmů na úkor etnik ostatních, přičemž samozřejmě opět dochází k porušování demokratických principů a často i používání násilných postupů. Naopak spíše k levicovému extremismu jsou přirovnávány novější druhy extremismu, jež spojuje jejich zaměření na témata ekologická. Proto se někdy tato nová kategorie označuje jako ekologický či tzv. enviromentální extremismus. Jsou do něj zahrnováni například militantní ochránci zvířat nebo antiglobalizační aktivisté. Specifikem tohoto extremistického proudu je usilování o realizaci velmi ušlechtilých cílů týkajících se ochrany životního prostředí, ale zároveň jdoucích ruku v ruce s používáním násilných metod a s některými postoji antidemokratickými a antihumánními (např. požadavek na likvidaci západních liberálních demokracií, vnímání lidí jako podřadných forem života oproti zbytku přírody, odepírání některých práv – např. práva na svobodné podnikání...) (srov. Mareš 2003: 30-32).⁸

Druhá nejčastější výtky vůči tradičnímu dělení extremismu se týká faktu, že toto dělení nás jakoby vzdaluje od správného úhlu pohledu na politické spektrum. Představíme-li si totiž politické spektrum jako osu, od jejíhož středu leží směrem vpravo umírněné, demokratické pravicové strany a vedle nich ještě dále (směrem od středu více napravo) strany pravicově extremistické a opačným směrem

⁸ Pro správné pochopení toho, co zařazujeme do této oblasti extremismu a co nikoli, doporučujeme podívat se na podrobnou studii autora Miroslava Mareše nazvanou „Ekoterorismus v České republice“, je dostupná z: <http://www.rexter.cz/clanek.aspx?id=40>

pak umírněné levicové strany a strany levicově extremistické, vede nás to k chybnému závěru, že sousedství umírněných stran se stranami extremistickými vyjadřuje, že tyto mají k sobě nejbližší i co se týká jejich ideologického základu, cílů, metod apod. Ovšem většina odborníků poukazuje na to, že „extrémy, ať již pocházejí z kteréhokoli okraje spektra, vykazují více společných rysů mezi sebou než se svými politicky přijatelnými ‚příbuznými‘.“ (Drotárová, Demjančuk 2005: 18).

Dříve, než se zaměříme na charakteristiku levicového extremismu a extremismu pravicového jako samostatných směrů, pokusíme se podívat právě na ty rysy, které mají oba společné. V prvé řadě je to již zmiňované antidemokratické směřování spojené s ostrou kritikou stávajícího řádu, přičemž oba extremismy používají často velmi podobné argumenty při odmítání pluralitních demokratických systémů. Typickými výtkami jsou například tvrzení, že demokracie je zkorumpovaná, média slouží k manipulování s veřejným míněním a zájmové skupiny chtějí narušit společnou vůli lidu. Dalším takovým rysem je také již jednou zmiňovaná vyhrocenost postojů, při jejichž hlásání je nezdárka kdy patrný fanatismus. Společný je i požadavek společenské jednoty v otázkách ideologické orientace, s čímž souvisí odmítání politického/názorového pluralismu a netolerance vůči těm, kteří smýšlí jiným způsobem. Hlavním argumentem je tu přesvědčení, že existuje pouze jedno správné učení, k čemuž se zároveň váže usurpování si pozice jediného, kdo je schopen k poznání této správnosti dospět. Všem extremistům je tedy společný dogmatismus, který nedovoluje vnímat argumenty druhých a nepřipouští většinou ani minimální konfrontaci s nimi.

Mezi neopomenutelné společné znaky různých směrů politického extremismu patří i specifický náhled na lidské soužití. „Levicoví i pravicoví extremisté nahlízejí na okolní svět v kategoriích přítel – nepřítel. Vyžívají se v teoriích spiknutí, jejichž prostřednictvím mobilizují své stoupence, zaměřují jejich nenávisť na paušálně označené nepřátele a vysvětlují jimi své případné neúspěchy. Lpí na utopických vizích a když nejsou tyto vize uskutečňovány, zvyšuje se jejich agresivita.“⁹ S tímto souvisí i další výrazný obecný znak extremismu, a to akceptace násilí při prosazování hlásaných ideálů. Ten někdy vede k nesprávnému ztotožňování pojmu politický extremismus s politickým terorismem, popř. ještě širším termínem politické násilí.

⁹ Mareš, Miroslav. Znoj, Milan. „Je pravicový extremismus nebezpečnější než levicový?“ Literární noviny 2005 - 22, s. 14. [online]. [cit. 20.7.2007].
Dostupné na: http://upol.ff.cuni.cz/ucitele/znoj/mares_publik05.pdf

Jak poukazuje Mareš, „zatímco pojmy extremismus a radikalismus se spíše vztahují k ideově-programovým aspektům působení jednotlivých subjektů, terorismus je vázán převážně na strategii a metody prosazování.“ Z hlediska teoretického pojetí bezpečnostních rizik pak můžeme přijmout konstatování, že terorismus je formou politického extremismu, a to formou nejkrajnější, ale musíme si uvědomit i rozdíl spočívající v tom, že v některých případech extremismus násilí používá za jiným účelem než terorismus, popř. jej neužívá vůbec (srov. Mareš 2003: 24-25).¹⁰

Posledním společným znakem všech proudů extremismu, o kterém se ještě stručně zmíníme, je způsob oslovování lidí při propagaci extremisty vyznávaných ideálů. Tento specifický způsob je označován termínem populismus. Samozřejmě se s ním setkáváme nejen v souvislosti s okrajem politického spektra, ale zde vykazuje několik zcela typických znaků. Především „jsou využívány aktuální nálady a předsudky, přičemž nálady obyvatelstva jsou demagogicky prezentovány a užívány proti ‚vládnoucí třídě‘ podle vzoru: ‚My tady dole – oni tam nahoře‘. Ke komplexním problémům jsou nabízena zdánlivě jednoduchá řešení, jako je návrat do starého národního státu nebo odstranění soukromého podnikání...Populismus žije z obrazů nepřátel s funkcemi ‚obětních beránků‘, jimiž jsou cizinci, menšiny, ‚establishment‘ nebo kapitalisté.“ (Mareš 2003: 35)

1.2.2 Tradiční dělení politického extremismu

Nyní se už zaměříme na tradiční dělení politického extremismu. Podíváme se na ty charakteristiky, kterými se od sebe levicový a pravicový extremismus liší. Jak uvidíme, jejich odlišnosti vycházejí hlavně z naprosto rozdílného pojmání principu rovnosti mezi lidmi. Od způsobu jeho vnímání se potom odvíjejí i další důležité otázky, otázky spojené především s problematikou životních šancí a sociální spravedlnosti.

1.2.2.1 Levicový extremismus

Levicový extremismus je postaven na utopistické vizi vytvoření společnosti bez jakéhokoli hierarchického uspořádání. V takovéto společnosti by podle levicových extremistů panovala naprostá harmonie a spokojenost, a to díky

¹⁰ Tamtéž jsou také vysvětleny pojmy politická kriminalita a občanská neposlušnost. Jejich objasnění může přispět k lepšímu pochopení podstaty politického extremismu.

osvobození člověka od všech společenských, tedy politických, kulturních i ekonomických tlaků, v důsledku zavedení totální rovnosti. Komunista by například považoval za zcela správné a spravedlivé sebrat bohatému podnikateli výdělek i podnik a darovat jej nebo spíše přerozdělit několika chudým. Fakt, že podnikatel zbohatl díky své pílí a podnikatelskému umu (ponechme si v příkladu ideálního poctivého podnikatele), tedy vlastnostem, které naše skupinka chudých nemá, naprosto ignoruje. Jinak řečeno, fakt, že existují oblasti, ve kterých si nejsme přirozeně rovni – např. oblast jedincových schopností a vlastností, zamlčuje, respektive vůbec nebere v úvahu. Dochází tu tedy k jasnému překroucení ideje rovnosti, tak jak jí rozumí demokracie, a tím k jejímu zneužití. Neboť díky tomu, že „klade na rovnostářství nadměrný důraz...“, rozšiřuje rovnost do všech oblastí života..., popírá (levicový extremismus) lidskou přirozenost a omezuje lidskou individualitu.“(Mareš, Znoj: 2005; srov. Mareš 2003: 22)

Rozlišujeme dvě základní varianty krajní levice. Jedná se o komunismus a anarchismus. Komunismem rozumíme ideologii, jež je postavena na požadavku naprostého odstranění soukromého majetku, který ve společnosti způsobuje rozpor a bídu, a jeho předání do rukou lidu. Tak má být vytvořena beztřídní společnost, společnost, ve které pracují všichni společně a pro společné blaho.¹¹ Anarchismus označuje myšlenkově mnohdy nejednotné hnutí, které se vyznačuje především snahou maximálně omezit vliv státu na společnost. Anarchisté vlastně touží po úplném odstranění státu, čímž by vznikla společnost, ve které je jednotlivec maximálně svobodný, řídí se jen svým vlastním svědomím nebo koná na základě dobrovolné dohody s ostatními bez tlaku státního aparátu. Vidíme, že komunismus a anarchismus, ačkoli je řadíme do stejného proudu, ultralevice (tedy samozřejmě jen ty jejich projevy, které vykazují znaky extremismu – viz. výše), se v přístupu ke státu jednoznačně rozcházejí. Zatímco anarchismus žádá jeho zrušení, komunismus počítá s jeho fungováním ve jménu lidu (i když marxistické pojetí původně operovalo s tím, že vytvořením beztřídní společnosti stát odumře. Praxe ale ukázala, že odebrání výrobních prostředků z rukou soukromých vlastníků roli státu ještě více posílilo. Navíc pro udržení totalitních komunistických režimů tak, jak je ještě poměrně nedávno zažila střední a východní Evropa, bylo příznačné právě využívání prvků

¹¹ Termín komunismus ale bývá používán různě. Jeho jednotlivé významy jsou detailně popsány např. v HEYWOOD, A. : Politické ideologie. Praha:Victoria publishing. 1992, s.112-122 nebo MAREŠ, M.: Terorismus v ČR. Brno: Centrum strategických studií. 2005, s. 105-108

státní autority.). Další velký rozdíl bychom našli v pohledu obou hnutí na jedince. Komunismus je ideologií kolektivistickou, tudíž nad jedince staví společenství, naproti tomu anarchismus vesměs klade hlavní důraz právě na jedince samého. Odlišné je i postavení komunistických a anarchistických organizací v České republice. Jak poukazuje např. Mareš (2005: 67), po listopadu 1989 se krajní levice stala součástí politického spektra především díky silné pozici Komunistické strany Čech a Moravy, kdežto anarchistické organizace do vrcholné politiky nepronikly.

Kromě komunistů různého zaměření a přívrženců anarchoautonomního hnutí v současném ultralevicovém proudu působí i levicová frakce hnutí Skinheads. Do ní jsou zařazováni např. tzv. Sharp Skins (S.H.A.R.P.= Skinheads Against Racial Prejudice), tedy skinheadi stavící se proti rasovým předsudkům resp. proti rozmachu rasismu a fašismu v samotném hnutí Skinheads, pak také tzv. Red Skins, jež vyznávají různé marxistické ideologie (maoismus, stalinismus či trockismus) a jsou proslulí velmi ostrými fyzickými útoky na neonacistické organizace a ultrapravicové Skinheads. (srov. Chmelík 2000: 14-17)

1.2.2.2 Pravicový extremismus

Pravicoví extremisté se od levicových liší tím, že moderní pojetí rovnosti namísto překrucování zcela popírají. Podle nich fundamentální rovnost všech lidí neexistuje, především ne na úrovni celých národů, etnik či ras. Roli základního myšlenkového východiska pravicového extremismu tedy hraje rasismus jakožto přesvědčení o tom, že existují národy/rasy vyspělé, tudíž předurčené k ovládnutí civilizace, a národy/rasy podřadné, tedy méněcenné, jež mají být podrobeny nebo úplně vyhlazeny. Vedle rasismu se jako další myšlenkové východisko ultrapravice prosazuje xenofobie, kterou lze definovat jako strach z neznámého, strach projevující se nedůvěrou až nenávistí ke všemu nám cizímu, přeneseně pak k cizincům.

Nejtypičtějšími formami pravicového extremismu vycházející z rasismu a xenofobie jsou antisemitismus, nacionalismus a jeho modifikace nacismus, neonacismus, fašismus a neofašismus. Vyznávání takto laděných ideologií je tedy hlavním průvodním znakem pravicově extremistického hnutí, které opět není zcela jednolité. Nejznámějším a zároveň nejaktivnějším ultrapravicově orientovaným

hnutím je již jednou zmiňované hnutí Skinheads, resp. jeho pravý proud, kam patří např. Bohemia Hammer Skins, Blood and Honour či White Arian Resistance.¹²

Samotné kořeny Skinheads sahají pravděpodobně na Jamajku, odkud se prostřednictvím imigrantů rozšířily přibližně ve druhé polovině šedesátých let minulého století do Velké Británie. Původně ale toto hnutí bylo hnutím nepolitickým, sdružovalo převážně dělnickou mládež, která s ideály hlásanými krajní pravicí neměla nic společného. Do počátku 80. let bylo jejich hlavním záměrem odlišovat se od „lepší“ vrstev společnosti, ostře se vyhraňovali především proti hnutí hippies tvořenému hlavně mládeží ze středních vrstev. Vedle hippies opovrhovali také studenty a narkomany. Mezi nejčastější aktivity těchto prvních skinheadů patřily především návštěvy hudebních představení a fotbalových zápasů, kde se oddávali bujaré zábavě, hlavně pití piva. Postupně se začaly vyskytovat i první násilnosti, které však stále ještě neměly motivy politické, nýbrž spíše sociální.

K radikalizaci hnutí došlo počátkem 80. let. Byla to doba stupňující se nezaměstnanosti, doba, kdy se začaly rozpadat staré sociální struktury, čímž byla připravena živná půda právě pro radikalizaci mládeže. Mnoho skinheadů se tehdy přiklonilo k ideálům, které mezi ně začala šířit ultrapravicová organizace The National Front (Národní fronta). Ta infiltrovala Skinheads ideologií White power (bílá síla), jež otevřeně hlásá „rasovou válku“ jako hlavní prostředek boje nadřazeného bílého plemene za přežití, a tím se ztotožňuje s nacionálním socialismem (tj. nacismem). Vznikla tak zcela nová a radikálně odlišná odnož hnutí Skinheads, odnož politická, hlásící se jasně k extrémní pravici.

Vedle skinheadů jakožto „dělnických pijáků piva“ bez politické orientace tedy existovala a navíc mnohde značně sílila skupina skinheadů jakožto neonacistů. Většina lidí nevěděla a vlastně ani dnes neví, že k takovému rozvětvení došlo. Nejvíce k tomu přispěl fakt, že neonacističtí Skinheads přebrali kompletní image původních skinheadů. Ta se sestává jednak z oholené hlavy (odtud také samotný název hnutí: skin + head přeloženo jako kožená hlava), jednak z typického oblečení, ve kterém se odrážel dělnický původ této mládeže. Takovým oblečením je americká letecká bunda tzv. „bomber“ (nejčastější barvou je zelená, černá nebo tmavě modrá,

¹² Podrobnější informace o těchto nejaktivnějších a zároveň nejextrémnějších organizacích lze najít v: CHMELÍK, J.: Symbolika extremistických hnutí. Praha: Armex. 2000, s. 12-14; Tutéž publikaci jsme použili i pro následující stručný nástin historie hnutí Skinheads.

ale u levicových Red Skins se setkáme především s barvou červenou), potom úzké džínové kalhoty (často ve zkrácené délce a upnuté na kšandy) a vysoké boty „martensky“ nebo „kanady“. Časté je i nošení nejrůznějších doplňků, hlavně nášivek a odznáčků, prostřednictvím kterých je jasnější zařazení k té které odnoži hnutí.

Postupně přestávalo být hnutí Skinheads fenoménem omezeným jen na britská průmyslová města a v průběhu 80. let se rozšířilo téměř do všech průmyslových zemí. Navíc docházelo ještě k další diferenciaci uvnitř hnutí. Jako reakce na pravicově extremistickou větev Skinheads vznikla také větev orientovaná levicově, k níž se připojila část původních nepolitických Skinheads. Patří do ní již zmiňovaní Sharp Skins a Red Skins. Část mládeže se ale s hnutím rozešla úplně. Některé uchvátila nová “disco-móda” sedmdesátých a osmdesátých let, jiní se sloučili s punkery nebo se pokusili přiblížit životním stylem středním vrstvám. V současnosti je ve většině zemí nejpočetnější a také nejaktivnější větev neonacistická. Zároveň se ale setkáváme i se snahami o oživení původního nepolitického hnutí, a to především prostřednictvím nejrůznějších internetem šířených „osvětových“ článků o chybném a „nespravedlivém házení skinheadů do jednoho pytle“.

Vedle hnutí Skinheads, v souvislosti s nímž se používá označení subkultura¹³, do ultrapravice řadíme ještě mnoho dalších ideologicky podobně orientovaných seskupení. Mareš je ve své obsáhlé publikaci s názvem Pravicový extremismus a radikalismus v České republice (2003), jež se zaměřuje na monitoring ultrapravice u nás, dělí na ultrapravicové politické strany a politická hnutí, ultrapravicové zájmové skupiny, dále potom subkultury, militantní a teroristické organizace a ultrapravicová samostatná média. My jsme se tak trochu dotkli problematiky subkultur, ale vedle skinheadů by do ní patřili ještě ultrapravicoví fotbaloví hooligans, nazi-punks, ultrapravicoví black, aryan a pagan metalisté a ultrapravicoví militaria-fans. Těmito ani dalšími krajně-pravicovými skupinami se ale podrobněji nebudeme zabývat, jelikož jejich rozřídění a popis není hlavním záměrem této

¹³ Pod pojmem subkultura myslíme specifickou minoritní kulturu (a její vyznače) nacházející se v rámci jiné velké struktury, jíž je majoritní společnost mající vlastní, majoritní kulturu. Subkultura je vždy definována hodnotovým a normativním zaměřením, které se odlišuje od zaměření většinové části populace, proto bývá mezi majoritní kulturou a subkulturou často napětí přerůstající někdy v konflikty. Subkultura se nevztahuje jen k mládežnickým hnutím (skinheads, punks, hippies), ale také např. k etnickým, rasovým, profesním nebo sexuálním menšinám.

práce.¹⁴ Na následujících stránkách se spíše podíváme na některé další otázky a pojmy související s problematikou pravicového extremismu a radikalismu a hlavně se snahou o vysvětlení příčin náklonnosti mládeže k těmto fenoménům. Vysvětlení následujících pojmů bude také důležité pro stanovení našeho výzkumného záměru a dílčích hypotéz.

1.2.2.2.1 Rasismus, xenofobie, předsudky a jejich provázanost

Pojmem, kterým je nasnadě se zabývat jako prvním, je pojem rasismus, neboť ten tvoří samo základní myšlenkové východisko pravicového extremismu. Stejně jako termín extremismus i slovo rasismus s velkou frekvencí slyšíme a sami často užíváme, aniž bychom zcela přesně věděli, co vše je do jeho významu zahrnuto. Opět neexistuje jednotná definice a opět platí, že čím více odborníků, tím více pohledů, a tedy i výkladů.

Někteří odborníci tvrdí, že již sama víra v existenci ras je nežádoucím jevem. Jinak řečeno, mluví o rasismu i tam, kde dělení lidstva na jednotlivé rasy nedoprovází žádné hodnotové soudy o jejich vlastnostech a schopnostech, jež by vedly ke vzniku hierarchie mezi nimi. Osobně toto stanovisko nesdílím. Naopak si myslím, že rozdělování lidí na rasy tak, jak to činí antropologie či biologie člověka, je záležitostí naprosto neškodnou a v podstatě logickou. Vždyť vnímáme, že nejsme všichni stejní, že jsme se v různých částech světa, tedy i v různých podmínkách vyvinuli po fyziologické stránce trochu odlišně. Vizuální různost lidí je součástí naší reality, proto by bylo nesmyslné ji zastírat nebo se vydělování lidských ras a jejich zkoumání vyhýbat.

Tvrzení o existenci lidských ras v podstatě neříká nic jiného, než že lidský druh má několik podskupin. Problematické se ale stává v okamžiku, kdy jedinec k tomuto rasovému rozdělení zároveň uznává nadřazenost jedné rasy nad druhou. Pak už je podle mého názoru zcela namístě mluvit o rasismu jakožto chybném a velmi nebezpečném postoji. Stejně tak vnímá podstatu rasismu i většina odborníků zabývajících se touto problematikou kvalifikovaně. Značně se ale odlišují v otázce rozsahu označovaného termínem rasismus.

¹⁴ Velmi podrobné informace poskytuje již několikrát zmiňovaná publikace MAREŠ, M.: Pravicový extremismus a radikalismus v České republice. Brno: Barrister & Principál. 2003, s. 175-507

Některé definice vysvětlují rasismus především jako ideologii, popř. teorii s tím, že pod pojem rasismus pak nejsou zahrnuty konkrétní projevy lidského chování, které z těchto teorií a ideologií vyplývají. Jiní naopak ve svém pojetí rasismu odmítají tyto projevy od jejich ideologického základu oddělovat, popřípadě dávají důraz právě na ně. Nesmíme ale zapomenout ani na to, že v mnoha případech může jedinec vykazovat rasistické postoje a rasisticky motivované chování, aniž by znal rasistickou teorii, děje se tak např. na základě předsudků, které si osvojil pod vlivem prostředí.

Předsudky pak chápeme jakožto zvláštní komplex v podstatě nezdůvodňovaných postojů, které si lidé osvojují docela nenápadně pod vlivem prostředí nebo je převezmou od nějaké „autority“, a zároveň jako nejdůležitější zdroj nedůvěry k cizímu (srov. Šišková 1998). Jedná se tedy o postoje, jak ukazují odborníci, vlastně iracionální či afektivně zdůrazněné, postoje typicky obsahující prvky averze a hostility, a to vůči osobám náležícím k určité skupině lidí a jen proto, že patří k této skupině, u níž předpokládáme negativní vlastnosti. PhDr. Tomáš Novák, jenž se ve svých publikacích zabývá aplikovanou psychologií, výstižně přirovnává předsudky k hrozným v postojovém koláči a záleží jen na nás, zda je budeme chápat ve smyslu sušených bobulí vinné révy či expresivní zdrobněliny odvozené od slova hrozný (Novák 2002: 8-9).

Podle mě všechny aspekty této problematiky, jako jsou předsudky a stereotypy¹⁵, xenofobie¹⁶, netolerance, rasismus jakožto ideologie i rasisticky motivované chování různého druhu, spolu úzce souvisí. Ovšem prezentovat je pod společným označením rasismus by vedlo k nechtěnému matení. Proto pro účely této práce definuji rasismus jako ideologii založenou na přesvědčení o nerovnosti lidských ras/etnik produkující nežádoucí způsoby chování. Přičemž ostatní zmiňované aspekty ponechám vně termínu rasismus, ale samozřejmě s odkazem na jejich neodmyslitelnou provázanost.

¹⁵ Stereotypy jsou pojímány jakožto specifické projevy zkresleného vnímání lidí a sociálních skupin, které ovšem nemusí vždy, jako předsudky, obsahovat nějakou negativní složku, a které se na rozdíl od předsudků týkají vždy skupin, tedy nebývají individuální. Ale stejně jako u zmiňovaných předsudků je i u stereotypů základem generalizace, tedy tendence připisovat všem členům skupiny stejné typické vlastnosti. Vznikají tak určitá klíše, z nichž asi nejznámější jsou ta o celých národech, „vždyť je přece všeobecně „stereotypně“ známo, že Angličané jsou klidní, Francouzi elegantní, Skandinávci odtažití. Němci pak pečliví a důkladní...Opravdu všichni a vždycky?“ (Novák 2002: 11)

¹⁶ Jde o složeninu z řeckých slov xénos – přichozí a fobos – bázeň, úzkost znamenající tedy strach z cizího nebo z toho, co k nám přichází z neznáma.

Stejné řešení zvolila i Hana Frištenská ve sborníku *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Definuje na jedné straně xenofobii jako fenomén, jež má potenciál v situacích pro společnost nějakým způsobem nesrozumitelných popřípadě kritických stát se základem různých nenávistných ideologií, na straně druhé rasismus jako jednu z oněch ideologií a zvláště také rasovou diskriminaci a rasové násilí, jež zahrnuje pod společné nadřazené sousloví produkty rasismu. Frištenská tedy zároveň upozorňuje na příčinné vazby mezi všemi výše zmíněnými jevy a dochází tak k této definici rasismu: „Rasismus je ideologie, která představuje soubor koncepcí vycházejících ze strachu z cizího (xenofobie) a tvořících jeho ideologickou nadstavbu. Předpokládá fyzickou a duševní nerovnost plemen (ras) a rozhodující vliv rasových odlišností na dějiny a kulturu lidstva.¹⁷ Všechny rasové teorie jsou podloženy představou, že lidstvo je původně rozděleno na nižší a vyšší rasy. Vyšší rasy jsou pak tvůrčí a jsou nositeli civilizace a pokroku, jsou určeny k vládnutí. Nižší rasy jsou charakterizovány neschopností kulturní tvořivosti a je třeba je vést. Rasismus byl v průběhu historie používán jako ideologický základ pro agresivní chování, expanzi, ovládání a vykořisťování.“ (Šišková et al. 1998: 12-15).

V pojetí Frištenské vidíme jednu nedostatečnost (ve skutečnosti jde však o nedostatečnost zdánlivou, neboť v zápětí vysvětlenou). Tím, že chápe xenofobii, rasismus a jeho produkty jakožto vznikající postupně v tomto pořadí na základě příčinné vazby, opomíjí již jednou zdůrazňovaný fakt, že předsudky mohou vést člověka k rasisticky motivovanému chování, aniž by sám znal a vyznával rasistickou

¹⁷ Mnoho odborníků pojímá rasismus právě jako vysvětlování běhu lidských dějin na základě střetávání nerovných ras. Toto dějinné pojetí podle některých vzniklo až koncem devatenáctého století. Do té doby samozřejmě také existovaly rasové předsudky, ale nikdy nesloužily jako základ pro výklad dějin, natož pro politické jednání, proto první opravdu rasistické teorie vidí jako vynález moderní doby (srov. Drotárová, Demjančuk 2005: 49-52).

Jiné časové označení vzniku rasismu charakterizovaného jako zhoubnou ideologii nabízí Fredrickson. Jedna ze dvou hlavních forem moderního rasismu, na barvě pleti založená bělošská nadřazenost, je podle Fredricksona také produktem především moderní doby, ale rasistický antisemitismus má kořeny už ve středověku. Ve čtrnáctém, někde už ve třináctém století se postoj k Židům značně proměnil, a to v důsledku lidové mytologie, „která Židy doslova demonizovala a odsouvala je za hranice lidskosti. První obvinění, že Židé ukřižovali křesťanské dítě pro rituální účely, se objevilo v Anglii kolem roku 1150. Další podobná obvinění následovala v Anglii i jinde...“ Postupně sílilo a kořenilo v myslích křesťanů přesvědčení o spojení Židů s ďáblem, v důsledku čehož bylo oslabováno i vnímání jejich lidskosti. Toto pojmání Židů pak logicky především u nevzdělaného obyvatelstva mohlo vést k názoru, že takto nebezpečné (navíc nelidské, neboť od satana pocházející) osoby nemá smysl obracet na víru a že by bylo lepší je povraždit. (Fredrickson 2003: 27-32)

Na přesných kořenech rasismu se odborníci neshodují, ale na jeho vrcholu už ano. K vyvrcholení rasismu došlo nesporně tehdy, kdy byl rasismus použit jako ideologie politická, tedy jako nástroj politické strany/hnutí k získání moci. Výsledkem pak byly zrůdný nacismus a neméně hrozný jihoafrický režim.

teorii (což se děje většinou organizovaně, např. v ultrapravicovém křídle Skinheads). Předsudky hrají velkou roli při vzniku rasistických teorií a při uchylování se k nim, nicméně rasistické teorie nejsou jejich jedinými produkty. Těmi jsou také rasistické postoje a rasistické chování, jež nemusí být vždy zaštitěny rasistickými ideologiemi.

Frištenská se s tímto problémem vyrovnává tak, že v rámci termínu rasismus rozlišuje pracovně ještě tzv. „měkký“ a „tvrdý“ rasismus. „Měkkým“ rasismem rozumí „nevyhraněný a latentní společenský postoj (nelze pro něj použít termíny jako *hanobení, podněcování, ničení* nebo *zášť*, ale lze použít *vylučování, omezování, rozlišování*). Neprojevuje se jako promyšlená a veřejně hlásaná ideologie, jejímiž nositeli by byla jakákoliv organizační seskupení...není odpovědnými subjekty...rozeznáván jako rasismus, ale je považován spíše za důvodné výhrady proti způsobu života těch, kterých se týká (Romové, Vietnamci a další cizinci).“¹⁸ Takovýto postoj podle Frištenské nejlépe odpovídá současnému stavu reality v České republice. „Tvrdý“ rasismus je pak označením, které užívá pro projevy rasové nenávisti, které mají agresivní podobu, tj. podobu veřejně proklamovaných ideologií (nacismu, neonacismu...), jejichž hlásání organizovanými skupinami je doprovázeno vyhrožováním, fyzickým násilím, podněcováním apod. (srov. Šišková et al. 1998:13)

Frištenské pojetí rasismu, resp. jeho klasifikaci stejně jako způsob vnímání vztahu mezi xenofobií a rasismem pak přebírá např. Josef Wolf, autor publikace *Lidské rasy a rasismus v dějinách a v současnosti – Člověk a jeho svět II*. Ten také nezahrnuje xenofobii do projevů rasismu, i když připouští, že může být a zpravidla také bývá základem různých nenávistných ideologií rasismus nevyjímaje. (Wolf 2000: 131)

Podobně jako Frištenská se snaží rasismus rozlišovat i sociolog Josef Alan. Ten mluví o rasismu „lidovém“ a „ideologickém“. „Lidový“ rasismus podle něj spočívá především v tzv. stigmatizaci, tedy upozorňování na rozdíly mezi příslušníky různých etnik a na jeho základě připisování jim horších charakterových vlastností (v podstatě přidělování nelichotivých značek). Tento druh rasismu by tedy odpovídal „měkkému“ rasismu Frištenské. „Ideologický“ rasismus je pak podle Alana daleko nebezpečnější, protože už není postaven „na náhodných případech (nemá tedy kasuistický základ) nebo na lidových předsudcích, ale tváří se jako nositel jejich *racionalního* zdůvodnění. Je přitažlivý tím, že – podobně jako předsudky – nabízí jednoduchá řešení velmi komplikovaných sociálních (rasových, etnických) vztahů.

¹⁸ ŠIŠKOVÁ, T. et al.: *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Praha: Portál. 1998, s. 13.

Ideologie je vždy nějak spojena s fenoménem nadvlády a moci, a proto má také tato nabídka především mocenský a v podstatě násilnický rozměr.¹⁹ Tím se Alanův „ideologický“ rasismus shoduje s „tvrdým“ rasismem u Frištenské.

Ještě jednou připomínám, že já v této práci zahrnuji pod pojem rasismus ideologii založenou na přesvědčení o nerovnosti lidských ras/etnik a produkující tím nežádoucí způsoby chování. Přičemž tuto ideologii chápu jakožto vyhraněný životní názor a postoj, kterým si jedinec zdůvodňuje uspořádání společnosti. V mém pojetí je tedy termín rasismus definován jako ideologie vyhraněná a více či méně veřejně proklamovaná tak, jak je to charakteristické pro militantní ultrapravicové subkultury, čímž odpovídá „tvrdému“ a „ideologickému“ rasismu.

Pro projevy „měkkého“ a „lidového“ rasismu jsem se rozhodla používat sousloví netolerantní postoje k menšinám. Pro lepší odlišení se tedy záměrně slovu rasismus zcela vyhýbám. Proto při vyhodnocování výsledků výzkumu použiji označení rasista jen v tom případě, kdy bude naprosto jasné, že dotyčný jedinec vyznává rasismus jako vyhraněnou ideologii (nejspíše v nějakém společenství) a je schopen v jejím duchu fyzického násilí na příslušnících etnické menšiny. Pro osoby vykazující sklony k diskriminaci druhých na základě předsudků týkajících se příslušníků jiných ras/etnik bude použito označení člověk netolerantní, i když jsem si samozřejmě vědoma toho, že za přívlastek netolerantní se schovají lidé s různou mírou smýšlení, které ve svých důsledcích vede k rasové diskriminaci. U respondentů popsaných jako netolerantní lze tedy také mluvit o rasistickém smýšlení, (smýšlení, jež odpovídá v některých bodech rasistické ideologii – např. přesvědčení „my“ jsme lepší než „oni“), ale jeho míra je mnohem menší než u rasistů ve smyslu ultrapravicových extremistů a hlavně nevede k násilnostem, porušování zákona nebo zásadním útokům na demokracii a její principy.

1.3 Příčiny náklonnosti současné mládeže k pravicovému extremismu

Jak už bylo zmíněno v samotném úvodu této práce, hlavním cílem našeho snažení není a nemá být teoretizování nad definicí pravicového extremismu a dalších jevů s ním spojených, ani vytvoření přehledového soupisu teoretiků zabývajících se touto problematikou a porovnávání jejich teorií, nýbrž zamyšlení se nad možnými

¹⁹ ŠIŠKOVÁ, T. et al.: Výchova k toleranci a proti rasismu. Praha: Portál. 1998, s. 11.

příčinami tohoto fenoménu. Chceme se tedy dostat k samému jádru problému a pokusit se nalézt odpovědi na otázky týkající se důvodů vzniku náklonnosti mladých lidí k pravicovému extremismu.

Již bylo vytvořeno mnoho teorií snažících se příčiny pravicového extremismu popsat a vysvětlit. Susane Mantinová z nich vybrala čtyři naprosto základní, a to „teorii masové společnosti“ Williama Kornhausera, „teorii statunové inkonsistence“ Seymoura Lipseta, „teorii pravicového radikalismu“ Erwina Scheucha a Hanse-Dietera Klingemanna a „socializační teorii“ Wilhelma Heitmeyera.²⁰ V následujících podkapitolách budeme vycházet z té poslední jmenované a pokusíme se objasnit jak její východiska, tak i stěžejní teze, jež jsou často společné pro různé autory v sociologii mládeže.²¹

1.3.1 Heitmeyerova teorie a její východiska

Na konci 80. let minulého století se německý sociolog Wilhelm Heitmeyer soustředil na problematiku pravicového extremismu u mládeže, přičemž dospěl k závěru, že, jednoduše a obecně řečeno, pravicově-extremistická orientace vzniká jako reakce jedince na převratné změny v moderní společnosti, které mají pro individuum a kvalitu jeho života dalekosáhlé důsledky. Než se podrobněji podíváme na konkrétní procesy změn, jenž mají tak velký vliv na jedince, neboť mohou u něj podnítit deviantní chování třeba právě ve formě pravicového extremismu či radikalismu, zmíníme se o dvou základních východiscích, jež Heitmeyer pro svou teorii použil.

Tím prvním východiskem je koncepce tzv. „rizikové společnosti“ jiného německého sociologa, Ulricha Becka. Beckův koncept kriticky nahlíží na modernizaci společnosti a snaží se pojmenovat velké změny v oblasti rodinného života, světa vědy a techniky, světa práce, oblasti trhu, politiky, vzdělávání a dalších, s nimiž se jedinec musí každodenně konfrontovat. Hlavně se ale zamýšlí nad důsledky těchto změn a nad situací, do které se díky nim jedinec i celá

²⁰ MANTINO, S.: Ursachen von Rechtsextremismus. Ein heuristisches Erklärungskonzept, s. 18, citováno v MAREŠ, M.: Pravicový extremismus a radikalismus v České republice. Brno: Barrister & Principál. 2003, s. 78-89

²¹ O to samé se pokusila Mgr. Iva Sedláková ve svém referátu s názvem Podmínky socializace podporující orientaci mládeže na pravicový radikalismus – Referát na semináři Sekce sociální patologie Masarykovy české sociologické společnosti v Bystřici pod Hostýnem v dubnu 2006. Především z tohoto textu budeme v následujícím výkladu vycházet a na jeho základě se také pokusíme stanovit dílčí hypotézy, jež budeme ověřovat v praktické části sociologickým výzkumem.

společnost dostala a v budoucnu ještě dostane. Jádrem Beckovy teorie je teze, že současná společnost nacházející se ve fázi tzv. „druhé modernity“ je společností rizikovou, tj. obklopenou nejrůznějšími riziky vzniklými právě na základě procesu modernizace jakožto přerodu ze společnosti tradiční, ale také společností neustále nová a ještě hroživější rizika produkující. Beck tedy nevidí přechod od tradiční společnosti k moderní ryze jen optimisticky jako mnoho teoretiků do poloviny 20. století. Naopak si všímá toho, že i když tento přechod způsobil mnoho dobrého, ať už omezení gigantických epidemií nejrůznějších nemocí či hladomoru, větší možnost sociální mobility v důsledku vyvázání se ze zkostnatělých vazeb apod., paralelně s tím přinesl i mnoho původně nezamýšlených důsledků čistě negativního rázu. Z těch nejzávažnějších jmenujme například pluralizaci hodnot a životních stylů, vynucenou individualizaci, odcizení, zdevastování našeho životního prostředí a globalizaci civilizačních rizik. (Beck 2004)

Svět se tak stal pro jedince místem plným chaosu, nejistoty, místem permanentního ohrožení, a tudíž i strachu z neznámého a z budoucnosti. Jakým způsobem se s tím vším jedinec vyrovná závisí značnou měrou na druhu identity, kterou disponuje. Tím se dostáváme ke koncepci ztráty legitimacy v pozdně kapitalistickém státu Jürgena Habermase, jež se Heitmeyerovi stala druhým východiskem pro jeho teorii. Heitmeyer se inspiroval především Habermasovými úvahami nad otázkami kolem identity jedince, kolem jejího vývoje a souvislostí s charakterem společnosti.

Habermas rozlišuje tzv. já-identitu (Ich-Identität), díky níž jsou jedinci schopni vytvářet své vlastní morální úsudky, a to na základě imperativu obecných principů, jako je například smysl pro spravedlnost či tolerance, a tzv. identitu rolí (Rollen-Identität), jež se projevuje pouhým následováním mechanického vzorce vyplývajícího z přiřazené sociální role. Demokratické společnosti pak podle Habermase mohou úspěšně fungovat jen tehdy, převládá-li já-identita, tedy vědomé následování základních principů nad pouhým plněním povinností určených rolemi (Sedláková 2006). Důležitým momentem je také uvědomění si, jak záleží na podmínkách, v nichž dochází k socializaci jedince, a tedy i vývoji jeho identity. „Příznivé podmínky pro vývoj já-identity jsou otevřené komunikační struktury a procesy v ‚životním světě‘ jedinců (tzv. Lebenswelt). Problém tkví podle Habermase v tom, že tento životní svět je stále více kolonizován tzv. ‚světem

systemovým, založeným na instrumentální racionalitě. Tedy racionalitě odpovídající ekonomicky nejsnazšímu dosažení čistě pragmatického osobního cíle.“²²

V Heitmeyerově teorii se tak uzavírá jakýsi začarovaný kruh, neboť demokratická osobnost záleží velkou měrou na jedinci samotném, ten se ale utváří determinován podmínkami okolního světa, který se ovšem vyznačuje mnoha ambivalencemi, jež právě vývoj demokratické osobnosti velmi silně ohrožují. Tyto ambivalence totiž způsobují jedinci mnoho nepříjemných pocitů a problematických situací. Aby je vyřešil, může pak jedinec zvolit cestu, kterou Heitmeyer nazývá „regresivní snahou“ o zvládnutí problémů. Ta sice vede k subjektivnímu pocitu posílení vlastní sociální pozice, čímž jedinec zdánlivě svou tíživou situaci vyřešil, ale zároveň vede k obětování vlastní já-identity ve prospěch té kolektivní (například, jak uvádí Sedláková, ve smyslu nacionalistických hesel: „Já sám nejsem nic, národ je všechno.“, „Já sám jsem slabý, národ je silný.“), a tedy k potlačení demokratické osobnosti (Sedláková 2006).

V následujících podkapitolách se na některé z rozporuplných podmínek socializace podporující orientaci mládeže na pravicový extremismus podíváme blíže a budeme uvažovat hlavně o tom, jaké konkrétní tíživé pocity mohou v jedinci vyvolávat, a jak tedy konkrétně působí na jedincův vývoj osobnosti.

1.3.1.1 Některé z ambivalentních podmínek socializace podporující orientaci na pravicový radikalismus

1.3.1.1.1 Odcizení versus potřeba náležitosti

Odcizením nazýváme pocit jakési vykořeněnosti a izolovanosti od sociálního prostředí, v němž jedinec žije. Podle některých odborníků soudobá mládež tento pocit odcizení velmi často zažívá. Dalo by se říci, že jej zažívá (a připouští si) mnohem častěji a intenzivněji než plně dospělí či starší lidé, neboť právě mládež nacházející se ve vývojových stádiích puberty a adolescence, tedy stádiích, ve kterých se utváří hlavní postojová a hodnotová orientace osobnosti, je jaksí citlivější na proces, jež ve svém důsledku odcizení způsobuje. Jedná se o proces, který bychom mohli nazvat jako „vkrádání se“ ekonomické racionality do privátní

²² SEDLÁKOVÁ, I.: Podmínky socializace podporující orientaci mládeže na pravicový radikalismus, referát na semináři Sekce sociální patologie Masarykovy české sociologické společnosti v Bystřici pod Hostýnem v dubnu 2006.

sféry světa jedinců. Stručně vysvětleno, v rámci tohoto procesu dochází k pronikání ryze účelové racionality, dříve náležící jen do světa ekonomického, i do osobního života člověka, a to dokonce tak mohutně, že v něm může převládnout. Pak se tedy jedinec i ve svém osobním životě řídí ekonomickými pravidly, tzn. chladně kalkuluje a plánuje tam, kde se nejedná o materiální produkci, nýbrž o tak křehkou věc jako, v různé míře, intimní vztahy.

Tuto situaci si samozřejmě nevybíráme dobrovolně. Ovšem společenský vývoj stále častěji jedince vyloženě nutí, aby takto účelově své chování řídil. Jedinec je pak jen zřídkakdy schopen tomuto společenskému tlaku odolat, a to i proto, že v mnoha situacích je jeho chování podle pravidel ekonomického charakteru společností posuzováno. Uveďme si alespoň jednu situaci jako typický příklad za všechny. Podívejme se například na způsob hodnocení výběru životního partnera v současnosti. Dnes většinová společnost, především skrze média, hodnotí „kvalitu“ výběru partnera hlavně hodnotou movitého i nemovitého zisku s ním spojeného. Pokud si slečna zvolí podnikatele s vilou a miliónovým kontem v bance, bude svým okolím s největší pravděpodobností pochválena za to, jak dobrou partii dokázala získat, a nikdo se její volbě nepodiví. Kdyby ale dala raději přednost například začínajícímu učiteli s měsíčním příjmem kolem jedenácti tisíc korun bydlícímu ještě u rodičů, bude pravděpodobně označena za hloupou, neboť si nechala ujít šanci na zajištěnou budoucnost. Otázky ohledně charakterových vlastností obou kandidátů na manželství stejně jako otázky spojené s hloubkou a kvalitou citů k nim jsou většinou odsunuty do pozadí, vždyť zisk stojí stejně jako v jakémkoli jiném podniku až na prvním místě.

Chladná vykalkulovanost výše popsaného způsobu výběru partnera a jemu podobné ryze účelové strategie, s nimiž se lze v současnosti často v chování lidí setkat, obecně pramení především z reality, která jedinci v důsledku jeho maximálního provázání s trhem vlastně nedává nijak zvlášť na výběr. Ulrich Beck k tomu konstatuje, že: „V souladu s obecnou tendencí vznikají individualizované existenční formy a situace, které nutí lidi k tomu, aby – s ohledem na vlastní materiální přežití – učinili středem vlastních životních plánů a způsobu života sami sebe.“²³

²³ BECK, U.: Riziková společnost. Praha: SLON. 2004, s. 116

Problém nastává tehdy, pokud jedinec začne vnímat míru ekonomické racionality ve svém životě jako přílišnou. Pak se dostavuje pocit odcizení, popřípadě pocit nesmyslnosti či absurdity společnosti, v níž se nacházíme. Jedinec se cítí distancován od takovéto společnosti, nechce do ní patřit, ale zároveň tu je jeho přirozená potřeba někam náležet, být ve společenství lidí stejného postavení, stejných názorů i problémů, zkrátka společenství, které mu rozumí a může v případě potřeby poskytnout podporu.

Dříve takovým základním podpůrným společenstvím byla rodina, a to včetně vzdálenějších příbuzných, tedy rodiny rozvětvené. Jedinec tak byl ve svém soukromém životě dán především příslušností ke své velké rodině, jež vytvářela celkem velmi pevnou síť vazeb a intimních vztahů a také pevná pravidla. To celé dohromady poskytovalo jedinci jakousi záruku, že není a nebude sám v těžkých chvílích, že mu bude pomoheno. Dnes ale, jak vyplývá z mnohých výzkumů, zcela oprávněně mluvíme o krizi rodiny, o rozpadu rozvětvené rodiny a postupné atomizaci jedinců. Jedinec, myšleno opět především dospívající, tedy zatím „nevyzrálý“ jedinec teprve si budující svou identitu, který díky nefunkčnosti vlastní rodiny nemá pocit pevných vazeb ve „svém“ společenství, tak vlastně stojí osamoceně, a tudíž nejistě ve světě, kde ani privátní sféra není ušetřena ekonomické racionality. Pak se může stát, že „...ve snaze uniknout této chladné kalkulaci strategického světa, odpovídá opačnými reakcemi. Zdůrazňuje pospolitost, pocit sounáležitosti a z ní pramenící neotřesitelnou jistotu jednotných nezpochybnitelných pravidel. Odtud pramení i snaha přimknout se právě k takovým skupinám a hnutím, které tyto hodnoty propagují. To mohou dobře splňovat právě seskupení v oblasti pravicového radikalismu, která proklamují jednotu národa a snaží se jej očistit od nehomogenních vlivů, jež považují za degradační. V rámci „neposkvrněného“ etnika by měl jedinec mít své nezpochybnitelné místo, které mu nebude nikým upíráno.“²⁴

Nejen u Heitmeyera, ale i u většiny dalších sociologů stojí pocit odcizení, osamocení a nejistoty jedince figuruje v pomyslném seznamu možných příčin přidružování se k pravicově extremistickým či radikálním skupinám a hnutím

²⁴ SEDLÁKOVÁ, I.: Podmínky socializace podporující orientaci mládeže na pravicový radikalismus, referát na semináři Sekce sociální patologie Masarykovy české sociologické společnosti v Bystřici pod Hostýnem v dubnu 2006.

mládeže na předních místech. Vedoucí osobnosti takových hnutí jsou si dobře vědomi tohoto jevu, využívají jej, a není tedy náhodou, že ve svých propagačních materiálech vždy zdůrazňují myšlenku pospolitosti, slibují nové a skálopevné kamarádství a sounáležitost ke „svým“ lidem, potažmo bratřím. Jako příklad uveďme brožurku podskupiny Combat 18, kterou na svých webových stránkách uveřejňuje hnutí Blood & Honour – Division Bohemia, hnutí, které se narozdíl od většiny podobných organizací samo zcela otevřeně vymezuje jako militantní extremistická skupina hlásající neonacismus. Z této brožury jsme vybrali část pasáže obsahující pokyny k utužování fyzické kondice členů skupiny a přípravě k boji. Zvýraznili jsme v ní autorovo velmi vřelé oslovení svých kolegů: „Aby přežila, měla by celá rasa usilovat o úplné zdraví tak, aby mohla pokračovat v boji ve věčném přírodním výběru. Dostaň se do formy, Bílý Muži - nežádá to moc.... Nejlepší formou cvičení je však box a trénink, který si box žádá. (To už píše Adolf Hitler v Mein Kampf, *drazí kamarádi*, a má jako v tom ostatním pravdu...)²⁵

1.3.1.1.2 Potřeba náležitosti k elitě versus nerovnost šancí

Vedle nového, pevného kamarádství a pocitu pospolitosti se sobě rovnými, nabízejí extremistická hnutí také další, pro mladého a zatím jaksi „tápajícího“ jedince, velmi příjemné a žádané pocity. Je to již zmiňovaný pocit bezpečí a jistoty plynoucí mimo jiné i z iluze správného směřování (o tomto se zmíníme podrobněji níže, viz. strana 37) a také pocit, že stojím ve středu dění, dění, jenž je mnohem lepší než v reálné společnosti, a hlavně dění, ve kterém převyšuji najednou všechny ty, kteří stojí mimo hnutí (Chmelík 2000: 25).

Jinak řečeno, pravicově extremistická hnutí zprostředkovávají svým členům pocit vlastní velikosti, který v reálu nezažívají a po kterém samozřejmě touží. Potřeba náležitosti k elitě je totiž přirozenou potřebou každého člověka, vždyť každý touží být označován za úspěšného spíše než za zkrachovance. A zde se dostáváme k další velice podstatné ambivalenci v podmínkách socializace současné mládeže. Na jedné straně je totiž prezentována vysoká míra individuální svobody, která dává každému jedinci do rukou dostatečnou moc dosáhnout ve svém životě jakéhokoliv postavení

²⁵ Dostupné na: <http://bohemia.bloodandhonour.net/index.php>; [cit.8.1.2007] Tento i další příklady ultrapravicového populismu lze najít v: MUSILOVÁ, Z.: Úvodní seznámení s problematikou pravicového extremismu v ČR s hlavním zaměřením na popis ultrapravicového populismu, PF JCU, KSV, 2007, ročníková práce.

bude chtít. A toto zdání, že stačí jen chtít a trochu se přičinit a vše je možné, je především skrze média mladým lidem servírováno dnes a denně. Na druhé straně je tu ovšem realita, ve které ne každému jsou cesty k dosažení vytoužených cílů otevřeny a ve které tedy někteří jedinci dochází k poznání, že neomezené možnosti každého individua jsou pouhou iluzí.

Heitmeyer pak připouští, že jedinec pociťující individuální znevýhodnění, může a často i redukuje tento nepříjemný pocit právě přimknutím se k silné extremistické skupině, neboť ta nechává jedinci zažívat již zmiňovanou vlastní velikost a důležitost. Tím, že pravicově extremistická hnutí proklamují náležením svých členů k nezpochybnitelné elitě, a to elitě získané pomocí „správné krve“, vlastně nabízejí svým přívržencům pro ně jediný dosažitelný způsob, jak se stát úspěšnými. Neboť, jak parafrázuje Chmelík ve své práci z nepublikované přednášky Jana Kellera, ze tří možných způsobů dosažení elity ve společnosti, jimiž jsou model pomocí majetku, model pomocí podaného pracovního výkonu a model pomocí „správné krve“, jsou první dva pro přívržence ultrapravicových hnutí v důsledku jejich sociálního znevýhodnění (často nefunkční a ekonomicky slabá rodina, nedostatek profesní způsobilosti apod.) zcela zablokovány (Chmelík 2000: 22).

V této podkapitole si nyní dovolíme ještě malou odbočku a krátce zmíníme vedle Heitmeyera další dva sociology, kteří se tímto jevem zabývají.

Tím prvním je americký sociolog Robert K. Merton, který zhruba o třicet let dříve než Heitmeyer, tedy v 50. letech minulého století, přišel s myšlenkou, že nonkonformní či deviantní chování je v určitých sociálních strukturách a za určitých podmínek vlastně normální, a to proto, že existuje rozpor mezi kulturním cílem vytýčeným danou společností jako důležitý, tudíž našeho usilování hodný, a institucionalizovanými normami, které určují legálnost či nelegálnost prostředků vedoucích k jeho dosažení. V americkém stejně jako v našem evropském sociokulturním prostředí je jakožto prvořadý kulturní cíl, a tedy i hlavní smysl lidského života, vymezeno dosažením společenské prestiže vyjádřené především peněžním úspěchem. Ne každý má ale stejně otevřené cesty k jeho dosažení, proto musí volit nejrůznější strategie, aby se se ztíženými podmínkami vyrovnal.

Podle Roberta K. Mertona pak existuje v zásadě pět základních tzv. adaptačních strategií, kterými jedinec překonává svou rozporuplnou situaci. Prvním typem adaptační strategie je konformita. Jedinec v tomto případě přijme jak kulturní cíl,

tak i pouze legální cesty k jeho získání. Konformní cizinec tedy k dosažení lepší společenské pozice zvolí cestu zvýšení profesní kvalifikace např. tím, že se přihlásí na vysokou školu. Druhým typem adaptace je tzv. inovace, kdy jedinec chce získat určitý společností daný cíl, ale k tomu zvolí jiné než společností uznávané legální cesty, neboť ty mu jsou uzavřeny. Uchyluje se tedy k jiným, většinou nelegálním způsobům například obohacení se krádeží. Třetí možností je ritualismus, případ, kdy jedinec ve snaze zmírnit svou akutní statusovou úzkost, sníží trvale úroveň svých aspirací, což je zcela v souladu s tvrzením, že strach plodí nečinnost. Takový jedinec „...i když své vyhlídky drží na uzdě, nepřestává téměř nutkavě lpět na instutualizovaných normách.“²⁶ Nejméně běžnou strategií je únik, způsob adaptace spočívající v odmítnutí nejen institucionalizovaných prostředků, ale i samotných kulturních cílů společnosti. Jedinec, který si zvolí tuto variantu adaptace, se ve výsledku stáhne se do své komunity a přestane mít jakýkoli zájem o dění mimo ni. Poslední strategii Merton označuje jako rebelii, která spočívá ve snaze o nastolení zcela nové či značně pozměněné sociální struktury. Rebelující jedinec se odmítá přizpůsobit stávající struktuře společnosti, vystupuje z ní ven a plánuje institucionalizaci nových cílů a procedur, které mají sdílet i ostatní příslušníci společnosti. Z výše popsaného vyplývá, že v rámci Mertonovy teorie se na způsob chování přívrženců extrémní pravice hodí jednoznačně ze všech pěti variant adaptace nejlépe právě naposledy zmiňovaná strategie rebelie.

Druhým sociologem, o kterém se ještě zmíníme, neboť jeho teorie přináší k našemu tématu mnoho podnětného, je německý sociolog Wieland Elfferding. Jeho teoretickou skicu nazvanou Funkce a struktura rasismu osvětlila a aplikovala na situaci současné české mládeže Iva Sedláková ve svém referátu s názvem Rasismus mezi českou mládeží.²⁷ Z něj budeme vycházet a necháme si jím představit alespoň letmo základní teze Elfferdingovy teorie.

Elfferding rozlišuje ve své teoretické skice, jak ostatně její název napovídá, funkci a strukturu rasismu přičemž dodává, že abychom opravdu poznali, zda se v dané situaci jedná skutečně o rasismus, popřípadě abychom poznali jeho specifický druh, musíme analyzovat právě tyto dvě základní složky. Strukturu rasismu popisuje Elfferding pomocí tří argumentačních linií, do nichž je problém převeden, tedy

²⁶ MERTON, R.: Studie ze sociologické teorie. Praha: SLON. 2000, s. 161.

²⁷ SEDLÁKOVÁ, I.: Rasismus mezi českou mládeží. PF JCU, KSV. 2007, referát

tří „diskurzů“, jež zároveň představují i tři různé stupně rasismu. Jedná se o diskurz zaměřený na lid a vytváření jakéhosi „lidového my“, potom diskurz nacionální, v němž hlavní roli hraje národní stát a nacionální „my“ se staví do opozice jiných národních „my“, a do třetice je to diskurz v oblasti formování těla. Elfferding potom poukazuje na to, že první dva diskurzy ještě nevytvářejí čistý rasismus, kdežto vymezení skupiny „my“ právě na základě tělesných znaků, jež je zároveň spojeno s prisuzováním odlišných psychických vlastností v závislosti na jiné vnější podobě těla, již čistý rasismus představuje .

To, co má Elfferdingova teorie společného s Mertonem i Heitmeyerem, je, že i ona upozorňuje na nebezpečí, které s sebou přináší neustálý tlak společnosti na jedince, aby dosáhl úspěchu. Tento tlak je podporován v našem sociokulturním prostředí zejména masovými médii, která doslova bombardují lidi reklamami zobrazujícími úspěšné jedince, tj. jedince mající peníze, drahé automobily, moderní domy a spousty dalších věcí, jež pro většinou společnost manifestují úspěšnost. Aby toho nebylo málo, takto prezentovaní úspěšní jedinci mají k materiálnímu úspěchu také úspěch na poli vztahů. Jejich rodiny, partnerství a přátelství fungují bezchybně, a pokud se přeci jen v jejich životech nějaký ten problém najde, nikdy nejde o něco nepřekonatelného, co by sami vlastními schopnostmi nemohli vyřešit. To vše je ale jen jakýmsi smyšleným obrazem, neboť realita je samozřejmě naprosto jiná. Mladí lidé, zejména ti, kteří vstupují do života z nějakým způsobem handicapovaného prostředí, daleko častěji než pocity úspěchu zažívají strach a nejistotu. Mnohdy jsou totiž finančně závislí na podpoře rodičů, tápou při výběru životního partnera nebo svého povolání, nevěří si, že úspěšně dokončí studium nebo získají po dostudování dobré zaměstnání. Často mají nízké sebevědomí třeba i proto, že neumí vše tak perfektně a nemají vše to, co ti vrstevníci z nejrůznějších seriálů a filmů. Jsou nejistí ve světě nepřehledných a často zneklidňujících informací a permanentně se bojí, aby neudělali zásadní chyby. Zkrátka převládá u nich pocit ohrožení, jenž je psychicky velmi zatěžuje.

Obecně člověk ve snaze uniknout frustraci podvědomě sahá k nějakému ze základních únikových mechanismů, mezi něž patří například bagatelizace problému, jeho vytěsnění či přenesení na jinou osobu, popřípadě skupinu osob. Posledně jmenovaný mechanismus se týká podle Elfferdinga právě rozebírané ambivalentní situace současných mladých lidí. Tím se dostáváme k objasnění funkce

rasismu, jež tedy spočívá hlavně v potlačení a vytěsnění problémů, které individuum pociťuje jako velmi tíživé až neřešitelné, a jejich projekci na někoho jiného, od koho se může snadno distancovat, neboť je od něj jasně odlišen, v našem případě vizuálně barvou pleti. Tím, že frustrovaný jedinec přenáší negativní vlastnosti (které jsou ve skutečnosti jeho vlastním problémem) na rasového protivníka, má vůči komu se vymezovat, má koho označovat za viníka vlastních neúspěchů a hlavně má někoho, v porovnání s kým se může přeci jen za úspěšného označit. Vidíme tak, že při své argumentaci Elfferding propojuje příslušnost ke třídám na základě sociálně-ekonomické situace s psychologickými procesy vytěsnění a projekce, čímž naznačuje návaznost na tradici Kritické teorie (Sedláková 2007).

1.3.1.1.3 Propagace individuality versus její potlačování

Další rozporuplnost v soudobých podmínkách socializace spočívá v následujícím: „V systému hodnot dnešní západní kultury je kladen velký důraz na individuální identitu ve smyslu ‚každý je originál‘. Tento postoj je spojen s přesvědčením, že každý přebírá za svůj život a jeho formování osobní zodpovědnost a záleží jen na něm samotném, zda si jedinečnost vlastní osobnosti uchová a nestane se řadovým typem.“²⁸ Na druhé straně ale proces modernizace produkuje takové společenské podmínky, které ve skutečnosti individualitu spíše brzdí.

Už jsme se zmínili o stále narůstající provázanosti individuí s trhem, o pronikání ekonomické racionality dokonce i do soukromé sféry života jedince i o tom, že člověk většinou ani nemá na výběr. A tak z nutnosti zabezpečit vlastní přežití se musí individuum podřizovat a přizpůsobovat tržním mechanismům. Příkladem takového přizpůsobení může být výběr povolání na základě finančního ohodnocení. Zkrátka, člověk, ačkoliv je velmi zručný a nadaný pro nějaké řemeslo, zvolí raději jistější a výnosnější úřednické povolání. Sice tím získá větší naději na lepší zajištění své i své rodiny, zároveň ale nedělá to, co ho baví a k čemu má předpoklady, čímž vlastně potlačuje svou individualitu a originalitu.

„K potlačení individuality přispívá částečně i školství. Ve školní výuce se výkony mnohdy redukuje na dosažení co nejlepšího ohodnocení ve srovnání s ostatními. Často přitom nezáleží na skutečných specifických schopnostech jedince, nýbrž

²⁸ SEDLÁKOVÁ, I.: Podmínky socializace podporující orientaci mládeže na pravicový radikalismus, referát na semináři Sekce sociální patologie Masarykovy české sociologické společnosti v Bystřici pod Hostýnem v dubnu 2006.

na tom, jak se podřídí požadavkům učitele a školy, jak tyto požadavky dokáže internalizovat a reprodukovat, a do jaké míry přitom potlačí svou skutečnou osobnost.“²⁹

Ultrapracovní hnutí pak v tomto případě mohou posloužit jedinci jako prostředek kompenzace jeho individuální frustrace, neboť jsou vedena většinou charismatickými osobnostmi, jež budí zdání, že dokázali svou individualitu sami plně rozvinout, a tedy dokáží k tomu samému dopomoci i ostatním. Participace na skupině řízené respektovaným a úspěšným vůdcem se tak jedinci může jevit jako spolehlivý způsob dosažení prostoru pro plné rozvinutí své vlastní individuality, jež mu bylo doposud odpíráno.

Proklamacím o individualitě osobnosti neodpovídá ani fakt, že se v naší společnosti stále silněji prosazuje princip zaměnitelnosti a nahraditelnosti individua. Typickým příkladem je současný trh práce. Firmy ve snaze odolat velkému konkurenčnímu tlaku musejí neustále zvyšovat efektivitu svého počínání, proto od svých zaměstnanců požadují vyšší výkonnost, flexibilitu, mobilitu atd. A protože všechny firmy chtějí uspět, dochází k unifikaci nejen „zboží, služeb, technologií, ale také pracovní síly, jejíž výkony a schopnosti nabývají podoby univerzální směnné hodnoty. S touto směnnou hodnotou se počítá při posuzování individua v odosobněných a zracionalizovaných tržních situacích. Přizpůsobení se požadavkům tržních mechanismů znamená ovšem potlačení vlastních cílů a mnohdy i potlačení vlastní identity, což je nezdárka spojeno s pocitem frustrace a bezvýhodnosti.“³⁰

A jsme opět v situaci, kdy frustrovanému jedinci nabízejí pravicově extremistická hnutí možnost se své frustrace zbavit. Tím, že vyzdvihují sounáležitost a příkládají hesla o tom, jak každý uvědomělý člen je důležitý, podporují u individua pocit nezaměnitelnosti, čímž se mu zdánlivě jeho „ztracená“ individualita vrací.

1.3.1.1.4 Ztráta jistoty v důsledku růstu komplexity společenského systému versus potřeba jistoty a kontroly nad vlastním rozhodováním

Pro současnost je charakteristické, že neustále pokračuje diferenciací společenského systému. Komplexita společnosti tak roste, přičemž za poslední fázi

²⁹ Tamtéž

³⁰ SEDLÁKOVÁ, I.: Podmínky socializace podporující orientaci mládeže na pravicový radikalismus, referát na semináři Sekce sociální patologie Masarykovy české sociologické společnosti v Bystřici pod Hostýnem v dubnu 2006.

tohoto procesu lze označit proces globalizace a rozšíření nových informačních technologií. Právě díky nim se na jedince valí nepřehledné množství informací, jež například podávají důkazy o stále nových a nových objevech. To, co donedávna platilo, je dnes úplně jinak. Každý jev je rozpitváván na nejmenší kousíčky, při tom nacházíme nové souvislosti mezi jevy a objevují se i nové, většinou nepříznivé prognózy do budoucna. Jedinec si velmi snadno může začít připadat jaksi bezradně, že vůbec není v lidských silách se v tak obrovském množství nových dat vyznat. Začne mít pocit ztráty subjektivní kontroly nad jednotlivými oblastmi každodenního života, vždyť ani není schopen představit si jednotlivé výrobní procesy produktů, které běžně užívá, netuší, jak přesně fungují. A to jde o pouhé věci. Co teprve komplikované společenské jevy týkající se chodu společnosti. Zkrátka může se objevit intenzivní a velmi skličující pocit, že se ve světě nevyznám. Od tohoto pocitu pak je jen krůček k přesvědčení, že věci se dějí tak nějak bez mého přičinění, nic není v mých vlastních rukách, a tedy nic nemohu ovlivnit a kontrolovat. Ze ztráty kontroly nad vedením vlastní biografie pramení pochopitelně nejistota individua projevující se zejména strachem z budoucnosti a z osobního selhání při vlastním rozhodování.

Orientace v komplexitě informací dnešního světa je tvrdým oříškem i pro vyzrálou a zkušenou osobnost, natož pro dospívajícího jedince. U dospělého je ale daleko nižší pravděpodobnost, že sáhne po berličce ve formě pravicově extremistického hnutí. To opět nabízí velmi lákavou cestu ven z problému. Díky němu totiž může bezradný jedinec uvěřit, že silný vůdce skupiny je na rozdíl od něho samotného schopný komplexitu světa přehlédnout lépe, ba dokonce nejlépe, tudíž, bude-li se chovat podle jeho pokynů, má vlastně zaručenu správnost svého počínání. Členstvím v organizované a jasně orientované skupině tak získává jedinec zpět své ztracené přesvědčení o správnosti vlastního jednání, čímž se zbavuje biografické nejistoty. Redukce obavy z vlastního selhání jednoznačně tkví také v tom, že člen ultrapravicové skupiny nečiní rozhodnutí stojíc osamoceně, ale pod záštitou celého společenství (navíc ještě vedeného vůdcem budícím dojem ve všem se dokonale orientujícího člověka). V souladu s heslem, že „v jednotě je síla“, tak individuum nabývá potřebné sebevědomí a pocit navrácení kontroly nad různými procesy do jeho vlastních rukou.

Na závěr této podkapitoly si uvedeme ještě jeden faktor, který jedinci vyrovnávání se s komplexitou společnosti, resp. informací značně ztěžuje. Tím faktorem je tlak na sebeurčení, který společnost na jedince vyvíjí. Již jsme mluvili o zdání, které je v naší společnosti mohutně proklamováno (a je asi zbytečné opět zdůrazňovat významnou roli médií), a to zdání, že stačí jen chtít a trochu se přičinit a vše, po čem toužíme, můžeme získat, neboť k tomu máme všichni dostatek možností v rámci vzrůstající individuální svobody. Toto zdání jde pak ruku v ruce s přesvědčením, že, jestliže panuje ve společnosti rovnost šancí, pak pouze každý sám nese plnou zodpovědnost za svůj vlastní život, za svá správná i špatná rozhodnutí.

To, že veškerá zodpovědnost za správnost rozhodnutí je přisuzována právě pouze jedincům samotným, je pro ně pochopitelně opět velmi zatěžující. Vše navíc značně komplikuje zmiňovaná komplexita informací. Vždyť v každodenním masivním přívalu nových informací a možností je tak těžké se zorientovat a vybrat si pro nás to nejlepší. Učiním-li v rámci svého rozhodování jednu volbu, odmítnu tím řadu dalších možností, které by bývaly třeba mnohem správnější. Nikdo mi nedá záruku, že je mnou učiněná volba zrovna ta správná, a to mne přivádí do nepříjemné nejistoty. A přesně zde nastupuje lákavé pokušení vzdát se zodpovědnosti za vlastní volbu, protože to je mnohem lehčí než podstupovat neustále riziko, že učiním chybu a dostanu se tak třeba do problematické situace.

Zřeknutí se zodpovědnosti za svá rozhodování může mít právě podobu přimknutí se k nějaké z pravicově extremistických skupin. Ty jsou totiž postaveny na velmi jednoduchých, tudíž bez námahy pro každého jasných modelech myšlení, jež zbavují jedince tíživé potřeby složitějšího myšlení nad komplexitou informací dnešního světa a dovolují mu nahradit ji nekomplikovaným hodnotícím schématem „přítel – nepřítel“. Ideové modely myšlení pravicového radikalismu a extremismu tedy nabízejí lákavá zjednodušení, tím i zdánlivá řešení jinak velmi složitých problémů „...a jsou lákavá obzvláště tehdy, označují-li konkrétního viníka vlastní neutěšené situace - například cizince, či příslušníky jiné rasy.“³¹

³¹ SEDLÁKOVÁ, I.: Podmínky socializace podporující orientaci mládeže na pravicový radikalismus, referát na semináři Sekce sociální patologie Masarykovy české sociologické společnosti v Bystřici pod Hostýnem v dubnu 2006.

1.3.1.1.5 Globální problémy versus neschopnost individua je řešit

V každodenním přívalu informací, které se k nám díky novým technologiím dostávají, veskrze převažují ty, jež s sebou nesou nepříznivé či znepokojující zprávy. Veřejné zpravodajství je zaplaveno referováním o válečných konfliktech, chudobě, nezaměstnanosti, devastaci životního prostředí atd. Závažné problémy se navíc globalizují, což je součástí celkového procesu globalizace. Především problémy týkající se zdraví lidí, výživy či problémy enviromentálního rázu se šíří po planetě a bez ohledu na to, kdo je způsobil, chystají se zasáhnout postupně všechny. Ulrich Beck tento jev označuje jako globalizaci civilizačních rizik. Při jeho vysvětlení používá formuli „nouze je hierarchická, smog je demokratický“, jíž osvětluje, jak šíření modernizačních rizik, zmíněných výše, vlastně relativizuje sociální rozdíly a hranice (Beck 2004: 47). „...rizika dopadají dříve či později i na ty, kdo je produkují nebo z nich těží. Šířící se rizika vykazují v sociálním ohledu *bumerangový efekt*: ani bohatí a mocní si před nimi nejsou jisti. Někdejší ‚latentní vedlejší účinky‘ dopadají zpět na centra jejich produkce. Aktéři procesu modernizace se sami výrazně a velmi konkrétně ocitají ve víru nebezpečí, která vyvolávají a z nichž těží.“³²

Příval znepokojujících informací může v jedinci vyvolat zneklidňující pocity ohrožení, umocňované navíc tím, že individuum vnímá nedostatek vlastních kompetencí k vyřešení globálních problémů. Mladí lidé jsou tedy v období, kdy se tvoří jejich identita, vystaveni často i pocitům vlastní neschopnosti, možná až vlastního selhání, zkrátka pocitům nemožnosti se podílet na řešení životně důležitých problémů.

Šanci na redukci těchto pocitů nemohoucnosti pak mohou opět hledat u skupin pravicového radikalismu a extremismu, jež označují všechny problémy za celkem snadno řešitelné. Dokonce jasně označují i viníky špatné situace a budí tak zdání, že stačí jen zlikvidovat skupinu nacházející se v kategorii nepřítel, a nebezpečí bude zažehnáno, svět se stane opět bezpečným místem. Přívrženci extremistických hnutí tedy získávají svým členstvím mimo jiné i uklidnění, že situace není zdaleka tak špatná a neřešitelná a zároveň i příjemný pocit, že oni sami mohou přispět k jejímu vyřešení. Nabývají tak nového sebevědomí a dojmu kompetentnosti. Hnutí

³² BECK, U.: Riziková společnost. Praha: SLON. 2004, s. 48

je činí odvážnějšími a silnějšími, neboť jejich jednání je zastřešeno davem vedeným „osvícenými“ myšlenkami a většinou i silným vůdcem.

1.3.1.1.6 Ztráta důvěry v centrální instituce

Poslední možnou příčinou uchylování se k pravicově extremistickým hnutím, o které bychom se ještě měli zmínit, je ztráta důvěry v centrální instituce projevující se z velké části právě u mládeže. Tento jev, mimochodem zaznamenávaný jak v západoevropských zemích, tak i v těch východoevropských, je dáván do souvislosti především s vývojem politických událostí a s vývojem pracovního trhu. Na jedné straně narůstá nejistota obyvatel v důsledku velké nezaměstnanosti, na druhé pak sledujeme oslabování „sociální ochrany“ v moderních demokratických státech. „Relativně velká část mladých lidí například nevěří, že budou v budoucnu pobírat starobní důchod. To rozhodně ovlivňuje průběh jejich socializace a odráží se i v hledání alternativních osobních jistot, které mohou být nacházeny v proklamacích ultrapravicových idejí.“³³

V stejném duchu vysvětluje tento mechanismus Chmelík: „...moderní demokratický stát ochrannou ruku značně redukuje a břímě odpovědnosti ‚za své postavení‘ přenáší na občana (podle zásady, ať se každý postará sám o sebe, což pro velkou část populace není přijatelné a do určité míry ani možné). Dostane-li se společnost do sociální krize, část populace, která je touto krizí nejvíce postižena, se začne radikalizovat, a aby tuto nejistotu alespoň z části eliminovala, kompenzuje pocit sociální nejistoty sdružováním se v radikálnějších komunitách, jejichž prostřednictvím je možné pádněji vyslovit protest proti své sociální nejistotě. K tomuto radikálnějšímu řešení situace jsou zejména náchylní mladí lidé s nízkým vzděláním, bez perspektivy a malými možnostmi uplatnění se na regulovaném trhu práce. Tito lidé pak kompenzují svou nejistotu militantním jednáním.“³⁴

³³ SEDLÁKOVÁ, I.: Podmínky socializace podporující orientaci mládeže na pravicový radikalismus, referát na semináři Sekce sociální patologie Masarykovy české sociologické společnosti v Bystřici pod Hostýnem v dubnu 2006.

³⁴ CHMELÍK, J.: Symbolika extremistických hnutí. Praha: Armex. 2000, s. 22-23.

II. PRAKTICKÁ ČÁST – SOCIOLIGICKÝ VÝZKUM

2.1 Stanovení výzkumných hypotéz a operacionalizace

Na základě kapitoly o možných příčinách inklinace současné mládeže k pravicově extremistickým a radikálním hnutím si nyní stanovíme několik výzkumných hypotéz, jež budeme ověřovat sociologickým výzkumem. Ten bude postaven především na dotazníkové metodě. Provedeme také rozhovor pomocí návodu (přičemž budeme vycházet z otázek dotazníku) s bývalým sympatizantem hnutí Skinheads.

2.1.1 Hlavní výzkumná hypotéza

Jakožto hlavní výzkumnou hypotézu si zvolíme tvrzení, jež vyplývá z Elfferdingovy teorie zmiňované na stranách 33-35 teoretické části naší práce. Elfferdingova teorie mluví o souvislosti mezi rasismem u jedince a jedincovými pocity frustrace způsobené tlakem společnosti na dosahování obecně uznávaného modelu úspěšnosti. Naše hlavní výzkumná hypotéza tedy zní: ***Čím vyšší je míra pocitu osobní úspěšnosti jedince, tím je tolerantnější jedincův postoj k menšinám.***

Vidíme, že obsahuje na jedné straně nezávislou proměnnou, jíž je subjektivní pocit osobní úspěšnosti, resp. jeho míra, a na druhé straně závislou proměnnou vyjádřenou jako tolerantní postoj k menšinám. Obě tyto proměnné si v následující podkapitole rozpracujeme na konkrétní indikátory. Jak bude z operacionalizace patrné, naše hlavní hypotéza v sobě zahrnuje nejen teorii Elfferdingovu, ale i Heitmeyerovu a některé prvky teorie Mertonovy, neboť neopomíjí žádnou ze zmiňovaných možných příčin náklonnosti mládeže k pravicovému extremismu. Obsahuje tak jakési shrnutí toho, co jsme popsali v kapitole 1.3 (str. 25-40).

2.1.1.1 Indikátory k hlavní hypotéze

- nezávislá proměnná: **pocit osobní úspěšnosti, resp. jeho míra**

Člověk, který se cítí být osobně úspěšný, vykazuje některé základní znaky. Z jejich níže uvedeného seznamu je patrné, že se dotýkají problematiky jedincových možností dosažení obecně uznávaných kulturních cílů, dále problematiky jedincova sebevědomí a dostatečnosti rozvinutí jeho individuality, také jedincových vztahů a vazeb s okolím, jedincovy perspektivy do budoucna, orientace v komplexitě dnešního světa a jedincovy osobní jistoty. Shrnutí jsme tak všechny zmiňované

problematické aspekty socializace dnešní mládeže pod jedno označení, pocit osobní úspěšnosti.

Znaky, které vykazuje člověk pociťující osobní úspěšnost:

- netouží po vyšší sociální pozici, a pokud ano, cítí dostatek otevřených cest k jejímu dosažení
- je spokojený se svou prací/zaměstnáním, popřípadě studiem
- je spokojený se svým bydlištěm
- je spokojený s platem, který za práci dostává (tj. podle něj plně odpovídá podanému výkonu)
- cítí se být dostatečně svým okolím oceňován za to, co dělá (tj. jeho činnost, jeho aktivity jsou považovány za důležité, potřebné, náročné apod.)
- je spokojen se vztahy, které má se svými blízkými (v rodině, mezi přáteli, kolegy – cítí pevné vazby se svým okolím)
- je spokojen ve svých sociálních rolích, resp. s tím jak se s nimi vypořádává
- plní se mu nejdůležitější očekávání vzhledem k budoucnosti (plní si svá přání a sny)
- cítí, že se jeho osobní i profesní život vyvíjí dobrým směrem (nevidí zvláštní velké konflikty, problémy či překážky, a nemá tedy z budoucnosti strach)
- věří, že dění kolem něj, jeho přítomnost i budoucnost je plně v jeho rukách
- cítí se být dostatečně silný, aby případné problémy vyřešil sám (tj. necítí bezradnost, bezvýchodnost)
- dokáže se subjektivně dostatečně, uspokojivě orientovat v komplexitě dnešního světa (nepotřebuje tedy nikoho, kdo by jej vedl)
- považuje se za samostatného jedince
- má dobré sebevědomí

- závislá proměnná: **tolerantní postoj k menšinám**

Jak už bylo zdůrazněno v kapitole 1.2.2.2.1 zabývající se důležitými pojmy souvisejícími s naší problematikou jako jsou rasismus, xenofobie či netolerance (viz. strany 21-25), nebudeme pro projevy, jež někteří odborníci označují jako „měkký“ či „lidový“ rasismus, záměrně vůbec používat slovo rasismus, nýbrž sousloví netolerantní postoj k menšinám. I když u respondentů popsanych jako netolerantní lze také mluvit o rasistickém smýšlení, neboť vykazují sklony

k diskriminaci druhých na základě předsudků týkajících se příslušníků jiných ras/etnik (což odpovídá v některých bodech rasistické ideologii), použijeme označení rasista jen v tom případě, kdy půjde naprosto jasně o ultrapravicového extremistu ve smyslu jedince vyznávajícího rasismus jako vyhraněnou ideologii v nějakém společenství. V takovém případě jde již o „tvrdý“ rasismus, v jehož duchu je jedinec schopen i fyzického násilí na příslušnících etnické menšiny, popřípadě jiných násilností a porušování zákona. Zde je pak označení rasista jednoznačné, nezpochybnitelné.

Nyní vyjmenujme základní znaky, kterými se vyznačuje tolerantní postoj k příslušníkům menšin:

- tolerance členů menšiny v místě bydliště (soused jiného etnika není vnímán problematicky, jedinec nepředpokládá automaticky větší konflikty se sousedem z jiného etnika než se sousedem Čechem)
- ochota spolupracovat s příslušníky menšin (popř. je zaměstnat)
- slušné pojmenovávání členů menšiny (také nepoužívání urážlivých vtipů, nešíření obecně zaběhnutých stereotypů ...)
- slušné jednání se členy menšiny (neodepření pomoci příslušníku jiného etnika z důvodu právě jeho etnické odlišnosti; ochota odpovídat členům menšin, kteří neznají dobře náš jazyk tak, aby i oni rozuměli...)
- posuzování člena menšiny podle osobních kvalit, ne podle etnické příslušnosti („neházíme všechny do jednoho pytle“)
- neřízení se zavedenými stereotypy týkajícími se příslušníků etnických menšin (v českém prostředí bychom se měli zaměřit především na nahlížení na romskou, popřípadě vietnamskou menšinu, neboť ty jsou nejčastěji zasazovány ultrapravicovými extremisty do kategorie nepřítel-viník)

2.1.2 Vedlejší výzkumné hypotézy

V naší stanovené hypotéze označené jako hlavní jsme shrnuli všechny základní možné příčiny inklinace současné mládeže k pravicově extremistickým a radikálním skupinám, jimiž jsme se zabývali v teoretické části naší práce. Nyní si stanovíme dvě vedlejší výzkumné hypotézy, které se zaměří na dvě jednotlivé možné příčiny. Při vyhodnocování výzkumu pak budeme sledovat, která z oněch dvou má na vznik pravicově extremistické orientace jedince větší vliv.

2.1.2.1 Vedlejší výzkumná hypotéza číslo 1

Vedlejší výzkumná hypotéza, kterou si označíme číslem jedna, zní: *Čím více jsou v rodině jedince vazby nefunkční/nestálé, tím větší je riziko vzniku netolerance jedince vůči příslušníkům etnických menšin, resp. větší riziko náklonnosti ke skupinám netoleranci hlásajícím.*

Tato hypotéza tedy dává do souvislosti nefunkčnost vazeb v primárním socializačním prostředí jedince a jeho netoleranci k menšinám. Vychází z rozporu velmi často se vyskytujícího v současných podmínkách socializace jedinců, jež spočívá v tom, že na jedné straně je tu přítomna přirozená potřeba každého jedince náležet ke své skupině, mít pevné vazby s někým blízkým, a mít tedy jakousi záruku či jistotu pro svůj život, a na druhé straně dochází v moderní době ke krizi rodiny, přetržení sítí vazeb a atomizaci jedinců. Potřeba náležitosti pak může vést jedince z nefunkčních rodin k přimknutí se k ultrapravicovému seskupením, která právě pevné vazby nabízejí (podrobněji viz. str. 30-31).

2.1.2.1.1 Indikátory k vedlejší hypotéze číslo 1

- nezávislá proměnná: **pocit nefunkčních/nestálých vazeb v rodině**

Indikátory:

- člověk sám popisuje/hodnotí vazby v jeho rodině jako nefunkční a nestálé (necítí požadovanou míru soudržnosti mezi členy rodiny)
- není si zcela jistý, zda se může na svou rodinu stoprocentně spolehnout (připouští, že by se mohlo stát, že mu v případě nějakého většího problému nikdo z rodiny nepomůže)

- závislá proměnná: **netolerantní postoj k menšinám**

Indikátory viz. str. 42-43

2.1.2.2 Vedlejší výzkumná hypotéza číslo 2

Jako vedlejší hypotézu číslo dvě jsme si vybrali toto tvrzení: *Čím vyšší má jedinec vzdělání, tím menší je netolerance jedince vůči příslušníkům etnických menšin.* Vedlejší hypotéza označená číslem dvě se tedy zaměřuje na ukázání souvislosti mezi netolerancí jedinců vůči příslušníkům etnických menšin a dosaženým vzděláním, přičemž vycházíme stejně jako mnoho odborníků

z předpokladu, že právě úroveň vzdělání je tím, co přímo a zásadně ovlivňuje jedincovy vyhlídky do budoucna.

Dosažené vzdělání totiž určuje jedincův způsob obživy, jedincovo zaměstnání a podle druhu zaměstnání také výši odměny za jeho vykonávání. Odměnou se potom rozumí nejen odměna finanční, tedy výše měsíčního platu, ale i odměna ve formě společenské prestiže, kterou s sebou některá povolání nesou více, jiná méně a některá pak vůbec. V posledně jmenovaném případě se může u jedince dostavit pocit neúspěšnosti a méněcennosti a samozřejmě i touha po jiném, lepším povolání, které by vedlo i ke zlepšení jeho společenského postavení. V důsledku nedostatečné kvalifikace je ale takovému jedinci cesta k prestižnějšímu i lépe placenému povolání uzavřena. A právě zde vzniká riziko, že mladý člověk s nízkým vzděláním, a tudíž malými možnostmi uplatnění se na regulovaném trhu práce a téměř nulovou šancí na změnu této tíživé situace, sáhne po řešení, které mu nabízejí ultrapravicová seskupení.

Toto řešení spočívá v kompenzaci frustrujících pocitů jedince, způsobených špatnými vyhlídkami do budoucna, a tedy i obavami o vlastní existenci, prostřednictvím nabytí nového sebevědomí, jenž členství v ultrapravicové skupině jedinci přináší. Jak už jsme jednou zmiňovali, extremistická hnutí činí jedince jakoby odvážnějšími a silnějšími, neboť ti najednou už nestojí osamoceně proti velkému světu, ale jejich jednání je zastřešeno davem navíc dle proklamací hnutí vedeným „osvícenými“ myšlenkami a většinou i silným vůdcem. Tato nová síla, jíž jedinec nabývá, je také doplněna vědomím, že vím naprosto přesně, kdo jsou moji nepřátelé a viníci mé tíživé situace. A tím, že je jasně označena kategorie nepřátel, je vzbuzeno i zdání, že stačí jen zlikvidovat tuto skupinu a jedincova problematická situace zmizí. Znovu opakujeme, že přívrženci extremistických hnutí tedy získávají svým členstvím mimo jiné i uklidnění, že jejich situace není neřešitelná, a zároveň i příjemný pocit, že oni sami mohou přispět k jejímu vyřešení, čímž nabývají nového sebevědomí a dojmu kompetentnosti.

2.1.2.2.1 Indikátory k vedlejší hypotéze číslo 2

- nezávislá proměnná: **(dosažená) úroveň vzdělání**

Jelikož se výběrový vzorek respondentů pro náš sociologický výzkum bude z drtivé většiny skládat ze studentů, potažmo žáků, tedy mladých lidí, kteří prozatím

nemají ukončené vzdělání, budeme používat označení dosažená úroveň vzdělání pouze u těch respondentů, kteří již vykonávají soustavně nějaké povolání. U těchto si rozdělíme dosažené **vzdělání** na **nižší a vyšší**, a to podle obecně zavedeného výkladu těchto pojmů, který je uznáván v našem sociokulturním prostředí. Za vyšší dosažené vzdělání budeme tedy považovat vystudování vysoké či vyšší odborné školy, za nižší potom dosažení ostatního vzdělání (ZŠ, odborné učiliště, jiná SŠ). U kategorie nižšího vzdělání rozlišíme ještě splnění či nesplnění maturitní zkoušky.

U ostatních, prozatím studujících respondentů se zaměříme na typ školy, kterou aktuálně navštěvují, přičemž porovnáme především míru netolerance vůči příslušníkům etnických menšin u studentů gymnázia a studentů odborného učiliště. U studentů gymnázia se totiž předpokládá jejich navazující studium na vysokých nebo vyšších odborných školách, tedy dosažení vyššího vzdělání, a tudíž i větší šance na finančně zajištěnou budoucnost a vykonávání nějakého prestižního povolání (doktor, právník, architekt apod.). Naproti tomu u studentů odborných učilišť je předpokládáno povolání manuálního charakteru, které s sebou většinou nenese zvlášť vysoké finanční ohodnocení ani společenskou prestiž.

- závislá proměnná: **netolerantní postoj k menšinám** (Indikátory viz. str. 42-43)

2.2 Dotazník

Následující stránky obsahují ukázkou dotazníku, který obdrželi respondenti zapojení do našeho výzkumu. Tento dotazník má dvě verze, přičemž jedna je určena respondentům studujícím, druhá respondentům již pracujícím. Obě verze se samozřejmě liší jen v těch otázkách, které se přímo vztahují buďto ke studiu nebo výkonu povolání (viz. kap. 2.2.2)

Většina z jednadvaceti otázek dotazníku je založena na přijetí, popřípadě odmítnutí nabízeného tvrzení (tzv. Likertova stupnice). Výjimkou jsou otázky s číslem šest a dvanáct vyžadující od respondentů určení pořadí nabízených možností. Dále se liší otázka s číslem patnáct, jež se skládá ze série šesti podotázek, na které respondenti mají odpovědět ano-ne. Tyto otázky zjišťují míru předsudků vůči rómské menšině. Postupují proto od menší intenzity po největší (tzv. Guttmanova stupnice). Poslední lišící se otázkou je otázka s označením šestnáct. Ta vyžaduje od respondentů výběr jedné ze tří odpovědí, jež nejpřesněji charakterizuje jejich názor.

2.2.1 Dotazník určený pro studující respondenty

Dobrý den,
dostává se Vám do rukou dotazník, který zjišťuje veřejné mínění v oblasti osobní spokojenosti mladých lidí studujících v našem městě. Tento výzkumu provádím v rámci své diplomové práce psané na katedře společenských věd PF JCU. Prosím, odpovídejte pravdivě, anonymita je samozřejmostí.
Děkuji za ochotu.

Zdeňka Musilová

<i>U otázek 1-5 zaškrtněte, na kolik souhlasíte s daným výrokem.</i>				
	zcela souhlasím	spíše souhlasím	spíše nesouhlasím	zcela nesouhlasím
1. Vztahy v mé rodině jsou velmi dobré a pevné.	☐	☐	☐	☐
2. Jsem si jistý/á se, že mě má rodina za všech okolností podrží.	☐	☐	☐	☐
3. Jsem spokojený/á se vztahy, které mám se svými blízkými i mimo rodinu.	☐	☐	☐	☐
4. Cítím se být dostatečně svým okolím oceňován/a za to,co dělám (ve škole i mimo ni, nebo alespoň v jedné z těchto oblastí).	☐	☐	☐	☐
5. Jsem spokojený/á se svým studiem.	☐	☐	☐	☐

<i>U otázky 6 očísľujte možnosti od Vámi nejvíce upřednostňované (1) po nejméně (9).</i>
6. Kdybych si mohl/a vybrat své spolužáky pro práci na společném školním projektu, vybíral/a bych hlavně podle těchto jejich vlastností:
vzdělanost ____ přízřůsobivost ____ spolehlivost ____ etnická příslušnost ____ smysl pro humor ____ pracovitost ____ věk ____ pohlaví ____ pečlivost ____

<i>U otázek 7-11 opět zaškrtněte, na kolik souhlasíte s daným výrokem.</i>				
	zcela souhlasím	spíše souhlasím	spíše nesouhlasím	zcela nesouhlasím
7. Spolupráce s Rómy není nikterak obtížnější než spolupráce s ostatními občany.	☐	☐	☐	☐
8. Spolupráce s cizinci není nikterak obtížnější než spolupráce s ostatními občany.	☐	☐	☐	☐
9. Jsem spokojený/á se známkami, které za práci ve škole dostávám - podle mě plně odpovídají mému výkonu.	☐	☐	☐	☐

	zcela souhlasím	spíše souhlasím	spíše nesouhlasím	zcela nesouhlasím
10. Dnešní svět mi připadá velmi složitý, často mám pocit, že se v nepřehledném množství informací nemohu vyznat.	☐	☐	☐	☐
11. Jsem spokojený/á s místem svého bydliště, netoužím se odstěhovat.	☐	☐	☐	☐

U otázky 12 očísľujte možnosti od Vámi nejvíce upřednostňované (1) po nejméně (8).

12. Kdybych si mohl/a vybrat své sousedy, nejraději bych bydlel/a vedle:

Čecha ___ Němce ___ Vietnamce ___ Francouze ___
Slováka ___ Róma ___ Američana ___ Ukrajince ___

U otázek 13 a 14 opět zaškrtněte, na kolik souhlasíte s daným výrokiem.

	zcela souhlasím	spíše souhlasím	spíše nesouhlasím	zcela nesouhlasím
13. Bydlet vedle rodiny cizinců mi nikterak nevadí.	☐	☐	☐	☐
14. Bydlet vedle romské rodiny mi nikterak nevadí.	☐	☐	☐	☐

U otázky 15 zakroužkujte jednu z možností ano - ne.

15. Souhlasím, že Rómové jsou:

jiní než Češi	ano - ne
málo vzdělaní	ano - ne
neochotní poctivě pracovat jako většina občanů ČR	ano - ne
nepořádní a hluchí	ano - ne
hloupější než Češi	ano - ne
agresivnější a mají větší sklon ke kriminalitě než Češi	ano - ne

16. Zaškrtněte jednu možnost, která nejlépe vystihuje váš názor:

Chtěl/a bych být bohatý/á a myslím, že mám možnosti jednou toho dosáhnout.	☐
Chtěl/a bych být bohatý/á, ale nemyslím si, že mám možnosti toho kdy dosáhnout.	☐
Nechci být bohatý/á, stačí mi skromný život.	☐

<i>U otázek 17 -21 opět zaškrtněte, na kolik souhlasíte s daným výrokem.</i>				
	zcela souhlasím	spíše souhlasím	spíše nesouhlasím	zcela nesouhlasím
17. Plní se má nejdůležitější očekávání vzhledem k mé budoucnosti (plním si svá přání a sny).	☐	☐	☐	☐
18. Cítím, že se můj osobní i budoucí profesní život vyvíjí dobrým směrem (nevidím zvláštní velké konflikty, problémy či překážky a nemám z budoucnosti strach)	☐	☐	☐	☐
19. Věřím, že dění kolem mě, má přítomnost i budoucnost je plně v mých rukách.	☐	☐	☐	☐
20. Cítím se být dostatečně silný/á, abych případné problémy ve svém osobním nebo profesním životě dokázal/a vyřešit.	☐	☐	☐	☐
21. Pokud se mě dotazuje např. cizinec nebo člen menšiny, který nezná dobře náš jazyk, odpovím mu tak, aby i on mi porozuměl (tj. mluvím pomaleji, zřetelně a ochotně odpovědi zopakují).	☐	☐	☐	☐

<i>Prosím, vyplňte ještě následující formality důležité pro vyhodnocování dotazníku:</i>			
Vaše pohlaví:	žena ☐	muž ☐	
Váš věk:	____ let		
Právě studuji:	ZŠ ☐	odborné učiliště ☐	gymnázium ☐
	jinou SŠ ☐	VOŠ ☐	VŠ ☐

Pokud máte k tomuto dotazníku nějaké připomínky, můžete je napsat na následující řádky (nebo druhou stranu listu).

2.2.2 Dotazník určený pro pracující respondenty

Dotazník určený pro respondenty, kteří již pracují, se liší pouze ve formulaci těchto otázek: otázka č.4: *Cítím se být dostatečně svým okolím oceňován/a za to, co dělám (v práci i mimo ni, nebo alespoň v jedné z těchto oblastí).*, otázka č.5: *Jsem spokojený/á se svým zaměstnáním.* , otázka č.6: *Kdybych si mohl/a vybrat své spolupracovníky, vybíral/a bych hlavně podle těchto jejich vlastností:* (nabídka možností je stejná jako ve variantě pro studující) a otázka č.9: *Jsem spokojený/á s platem, který za práci dostávám - podle mě plně odpovídá mému výkonu.*

V závěru dotazníku se pak neptáme na probíhající studium, ale na dosažené vzdělání, a to s výběrem z těchto možností: ZŠ, vyučen/a bez maturity, vyučen/a s maturitou, gymnázium, jiná SŠ, VŠ nebo VOŠ.

2.3 Výběrový soubor

Náš výzkum se týká mladých lidí žijících, studujících či pracujících v jihočeském městě Soběslavi a spadajících do věkového rozmezí 15-25 let. Za určitých podmínek by bylo možné vycházet ze 100% vzorku populace mladých v této věkové kategorii, nicméně to by se jednalo o poměrně rozsáhlý výzkum. V našich podmínkách jsme uskutečnili skromnější průzkum, kterého se zúčastnilo 204 respondentů vybraných na principu „náhodného losování z klobouku“.

93 z nich studuje na Gymnáziu Dr. E. Beneše, které v současnosti navštěvuje kolem tří set studentů z celého bývalého okresu Tábor. 68 respondentů navštěvuje školského zařízení s plným názvem Odborné učiliště, Praktická škola a Základní škola Soběslav. To poskytuje vzdělávání a speciálně pedagogickou péči v současnosti cca 320 žákům nejen se speciálními vzdělávacími potřebami. Osloveni na této škole však byli pouze studenti učiliště. V kategorii studujících jsme dotazníky rozdali v rámci hodin občanské výchovy. Studentům bylo tedy vyplňování dotazníků přiděleno jako jeden z úkolů vyučovací hodiny, proto téměř všichni přistoupili k vyplnění dotazníku opravdu zodpovědně. Bezprostředně po dokončení vyplňování jsme dotazníky vybrali, takže se nám podařilo získat všechny rozdané dotazníky zpět.

Poslední skupinou respondentů jsou pracující do 25 let věku. I když v této skupině bylo rozdáno 108 dotazníků, vráceno bylo pouze 42 vyplněných. Většinu respondentů z této kategorie jsme oslovili na ulici při cestě ze zaměstnání. Ti, jenž

byli ochotní se dotazníkem zabývat, si jej odnesli domů s příslibem, že jej vyplní a my si ho budeme moci do týdne od nich vybrat. Většina oslovených pracujících ovšem dotazník nepřinesla ani po delším čase, obvykle s výmluvou, že na dotazník neměli čas (i když vyplnění dotazníku podle nás není příliš časově náročné, 5-10 minut by snad mohl najít ve svém rozvrhu každý). Důležitějšími příčinami nízké návratnosti dotazníků od pracujících jsou podle nás tyto: 1/fakt, že dotazník se ptá na osobní názory a postoje, a nechut' tyto sdělovat 2/ respondent zapomněl, že si vůbec nějaký dotazník domů donesl 3/ problematika dotazníku respondentovi nepřišla zajímavá, důležitá, a tudíž se dále dotazníkem nechtěl zabývat.

Závěry našeho průzkumu jsou potom doplněny ještě výňatky z rozhovoru s bývalým sympatizantem pravicového křídla hnutí Skinheads, jednadvacetiletým mladíkem žijícím v Soběslavi. Interview bylo uskutečněno na základě metody rozhovoru pomocí návodu, přičemž jsme vycházeli z otázek obsažených v dotaznících. V závěrečné interpretační kapitole této práce některé zajímavé pasáže citujeme.

Jelikož jsou tři dotazované skupiny respondentů nestejně početné, výsledky jsou přepočítávány na procenta, abychom mohli alespoň přibližně provést jejich porovnání.

2.4 Vyhodnocování dotazníků

Následující kapitola by měla objasnit způsob vyhodnocování dotazníků použitých pro náš výzkum a následně také shrnout a interpretovat výsledky v něm získané.

Vybrali jsme si jednu z dotazovaných tříd a na základě dotazníků vyplněných touto třídou si představíme celý mechanismus vyhodnocování. Nejprve se podíváme na jednotlivé dotazníkové položky a jejich kódování popř. rekódování, poté vytvoříme datovou tabulku, s jejíž pomocí se dobereme potvrzení nebo vyvrácení výzkumných hypotéz. V dalších podkapitolách si představíme konečné výstupy získané dotazníkovou metodou a porovnáme mezi sebou výsledky vztahující se k jednotlivým skupinám respondentů.

Na závěr budeme interpretovat souhrnné výsledky porovnáním k teorii, z níž jsme při stanovování výzkumných hypotéz vycházeli, a doplníme je také o zajímavé výstupy získané metodou interview s osobou, která má za sebou zkušenost se členstvím v ultrapravicovém hnutí.

2.4.1 Mechanismus vyhodnocování dotazníků

Dotazník začíná sérií pěti otázek, jež jsou založeny na přijetí, popřípadě odmítnutí nabízeného tvrzení (tzv. Likertova stupnice). První tři otázky se dotazují na kvalitu vztahů respondenta se svým blízkým okolím, zejména rodinou, další otázka se vztahuje k subjektivnímu pocitu osobního ohodnocení druhými lidmi a poslední pátou otázkou se ptáme na pocit spokojenosti se svým studiem popř. zaměstnáním.

Ačkoliv se tyto úvodní otázky týkají tematicky různých oblastí, jejich vyhodnocování je díky společné formě shodné. Jak ukazuje tabulka č. 1, pro možnost *zcela souhlasím* je použit kód 4, pro možnost *spíše souhlasím* kód 3, pro možnost *spíše nesouhlasím* kód 2 a pro poslední možnost *zcela nesouhlasím* kód 1. Po rekódování získáme z kódů 4 a 3 výsledné označení 1 a z kódů 2 a 1 výsledné označení 0.

Tabulka č.1: Kódovací tabulka k otázce č. 1

znění otázky č. 1	kódy	rekódování
Vztahy v mé rodině jsou velmi dobré a pevné.	zcela souhlasím 4	4,3 → 1
	spíše souhlasím 3	2,1 → 0
	spíše nesouhlasím 2	
	zcela nesouhlasím 1	

Tento mechanismus výsledných označení je třeba zachovat pro každou z dotazníkových položek. Pod označením 1 se u otázek vztahujících se k tématu tolerantnosti resp. netolerantnosti vůči příslušníkům jiných národností nebo etnických menšin skrývá respondent vykazující tolerantnost, pod označením 0 pak samozřejmě respondent vykazující naopak spíše netolerantní postoj. U otázek zabývajících se mírou subjektivního pocitu osobní úspěšnosti výsledné označení 1 poukazuje na spokojenost respondenta, kdežto označení 0 naznačuje spíše respondentovu nespokojenost, a ukazuje tak možnou příčinu jeho netolerantního postoje (pokud tento se samozřejmě prokáže).

Tabulka č. 2 pak demonstruje, jak námi vybraná vzorová třída, označme ji třeba 3.A, odpovídala na první otázku dotazníku.

Tabulka č. 2: Odpovědi na první otázku ve vzorové třídě 3.A

číslo dotazníku	odpovědi	po rekódování	číslo dotazníku	odpovědi	po rekódování
1	2	0	11	4	1
2	3	1	12	3	1
3	4	1	13	3	1
4	3	1	14	3	1
5	3	1	15	4	1
6	4	1	16	3	1
7	3	1	17	2	0
8	4	1	18	3	1
9	4	1	19	2	0
10	4	1			

Následující otázka, otázka č. 6, vyžaduje od respondentů určení pořadí nabízených možností. Zde nám ani tak nejde o to zjistit pořadí jednotlivých charakteristik, podle kterých lidé vybírají nebo by vybírali své spolupracovníky, spíše chceme zjistit, jak důležitá je pro respondenty právě etnická příslušnost.

Člověk, který není rasisticky či xenofobně orientovaný, by jistě vybíral hlavně podle těch vlastností, které se přímo vztahují na pracovní morálku a pracovní schopnosti jedince, v našem případě jde o pět nabízených možností: *pracovitost, spolehlivost, přizpůsobivost, pečlivost a vzdělanost*. Na šesté místo v žebříčku preferovaných vlastností by pak tolerantní respondent usadil buďto *věk*, nebo *pohlaví*. Tyto dvě charakteristiky jsou jistě dosti důležité, vždyť mezi generacemi i mezi pohlavími mohou být a také bývají prokazatelně v ledasčem velké

názorové rozdíly, které mohou narušit společnou práci. Na šesté místo lze ale velmi dobře nominovat také *smysl pro humor*, neboť tato lidská vlastnost při spolupráci s ostatními lidmi často dokáže pomoci překonávat i mnohé konfliktní situace.

Z těchto úvah pak vyplývá, že jako kritérium vyhodnocení této otázky můžeme stanovit fakt, zda se možnost *etnická příslušnost* objevuje mezi prvními šesti preferovanými, či nikoli. Pokud by se tak stalo, svědčilo by to spíše o netolerantním postoji vůči příslušníkům etnických menšin, a proto by výsledné označení mělo hodnotu 0. Z tabulky č. 3 je patrné, že v tomto případě není nutné rekódování. Tabulka č. 4 pak ukazuje, že mezi 19 respondenty ze třídy 3.A se tato varianta vyskytuje třikrát.

Tabulka č. 3: Kódovací tabulka k otázce č. 6

znění otázky č. 6	kódy	rekódování
Kdybich si mohl/a vybrat své spolužáky pro práci na společném školním projektu, vybíral/a bych podle těchto jejich vlastností:	Pokud je etnická příslušnost mezi prvními šesti preferovanými možnostmi → 0 Pokud ne → 1	není nutné

Tabulka č. 4: Odpovědi na šestou otázku ve vzorové třídě 3.A

číslo dotazníku	odpovědi	číslo dotazníku	odpovědi
1	1	11	1
2	1	12	1
3	1	13	1
4	0	14	1
5	1	15	0
6	0	16	1
7	1	17	1
8	1	18	1
9	1	19	1
10	1		

Otázky 7-11 jsou opět sestavené na základě tzv. Likertovy stupnice, tedy opět respondenti měli vybírat ze čtyř možností od zcela souhlasím po zcela nesouhlasím. Mechanismus vyhodnocování je totožný jako v případě otázek 1-5, u otázky 10 ale musíme upozornit na opačné kódování. Pokud by totiž respondent odpověděl, že souhlasí s tím, že dnešní svět mu připadá velmi složitý a že mívá pocit, že se v něm nemůže vyznat, naznačovalo by to určitou míru jeho nejistoty a nesamostatnosti, což jsou rizikové faktory, které mohou být příčinami uchylování

se mladých lidí k pravicovému extremismu či radikalismu. Jelikož výsledné označení 0, jak už bylo vyloženo výše, naznačuje spíše respondentovu nespokojenost, a ukazuje tak možnou příčinu jeho netolerantního postoje, odpovídají mu u desáté otázky na rozdíl od ostatních otázek podobného typu možnosti *zcela souhlasím* a *spíše souhlasím*. Proto jsme při vyhodnocování této položky museli zvolit opačné kódování (viz. tabulka č. 5 v porovnání s tabulkou č.1).

Tabulka č. 5: Kódovací tabulka k otázce č. 10 – opačné kódování!

znění otázky č. 10	kódy	rekódování
Dnešní svět mi připadá velmi složitý, často mám pocit, že se v nepřehledném množství informací nemohu vyznat.	zcela souhlasím 4	4,3 → 0
	spíše souhlasím 3	2,1 → 1
	spíše nesouhlasím 2	
	zcela nesouhlasím 1	

Dvanáctá otázka stejně jako otázka č. 6, vyžaduje od respondentů určení pořadí nabízených možností. Tentokrát má respondent vytvořit jakýsi žebříček svých potenciálních sousedů, a to bráno podle jejich národnosti. Bylo by jistě zajímavé vyhodnotit pořadí jednotlivých preferovaných národností, ale pro ověření námi stanovených hypotéz bude mnohem důležitější soustředit se na umístění souseda rómského a vietnamského původu v žebříčku preferencí respondentů, neboť rasová nesnášenlivost se u českých občanů dle mnohých průzkumů projevuje především vůči těmto dvěma menšinám. Pokud je tedy soused rómského nebo vietnamského původu zařazen na poslední dvě místa v žebříčku, můžeme uvažovat o tom, zda se nejedná o projev předsudků (proto kód 0, rekódování není zde nutné – viz. tabulka č. 6).

Tabulka č.6: Kódovací tabulka k otázce č. 12

znění otázky č. 12	kódy	rekódování
Kdybich si mohl/a vybrat své sousedy, nejraději bych bydle/a vedle:	Pokud je Róm či Vietnavec mezi posledními dvěma preferovanými → 0	není nutné
	Pokud ne → 1	

Ke dvanácté otázce je ještě třeba dodat, že ji respondenti často hodnotili jako dosti obtížnou. Jako taková provokovala respondenty k četným dodatečným reakcím, které mohli dotazovaní připojit na poslední volné řádky dotazníku. Z těchto reakcí

pak většinou bylo zcela jasné, zda respondent vykazuje či nevykazuje předsudky vůči nějaké národnosti. Takže i tyto dodatečné komentáře dotazovaných byly při vyhodnocování dvanácté otázky zohledněny. Z několika připomínek vztahujících se na ni vyberme alespoň čtyři příklady. Šestnáctiletá gymnazistka napsala: „*Nejtěžší mi přišla otázka č. 12. Je mi absolutně jedno, vedle koho bydlím, každá kultura je zajímavá. Vybírala jsem tedy podle jazyků, jazykové bariéry (Francii mám ráda).*“. Jiná gymnazistka, tentokrát patnáctiletá, reagovala takto: „*Neupřednostňuji žádný národ. Přijde mi nesmyslné posuzovat národnosti jako celek. Vždy v nějaké skupině budou problémoví jedinci.*“. Pětadvacetiletý pracující mladík odmítl pořadí vyplnit s tím, že: „*Všichni jsou naši sousedé!*“. A objevilo se i několik reakcí podobných té od budoucího zedníka, sedmnáctiletého učně: „*Tak třeba takhle, něco jsem musel vybrat.*“.

I když respondent nepřipsal vysvětlující komentář, nebo naznačil, že vybíral ledabyle, má dvanáctá otázka důležité místo mezi ostatními, neboť díky ní můžeme prověřovat věrohodnost dalších respondentových odpovědí, zejména pak odpovědí na otázky 13 a 14. Pokud by např. dotazovaný vyplnil, že by z nabízených možností v otázce 12 preferoval Róma na druhém z osmi míst a poté v otázce 14 zaškrtnl, že bydlet vedle romské rodiny mu zcela vadí, pak si protiřečí a zřejmě nevyplnil dotazník pravdivě. Takový případ byl zaznamenán ve dvou dotaznicích získaných na OU. Jelikož i některé další protimluvy v nich obsažené naznačovaly nevěrohodnost odpovědí, byly tyto z výzkumu vyřazeny.

U otázek 13 a 14 je vyhodnocování totožné jako u již zmiňovaných otázek 1-5 a 7-11, proto netřeba se dále o nich rozepisovat. Zcela odlišné je ale posuzování otázky patnácté. Patnáctá otázka je vytvořena na základě tzv. Guttmanovy stupnice. Skládá se ze série šesti podotázek, na které respondenti mají odpovědět ano-ne. Tyto otázky zjišťují míru předsudků vůči rómské menšině. Postupují proto od menší intenzity po největší. První ze šestice tvrzení je výrok, že Rómové jsou jiní než Češi. Na toto tvrzení asi nelze odpovědět objektivně nijak jinak než ano, je to pravda. Romská kultura i životní styl se jistě v ledasčem liší od toho českého a je naprosto v pořádku tuto kulturní rozdílnost přiznat. Přiznáme-li však, že Rómové nám připadají jiní než Češi, ještě to vlastně vůbec nic nevypovídá o našem postoji k nim. Stejně tak lze bezproblémově akceptovat, pokud dotazovaný souhlasí i s druhým tvrzením, tedy že Rómové jsou s porovnáním s Čechy málo vzdělaní. Podle

objektivních výzkumů tomu tak skutečně je, i když situace se postupně zlepšuje. Stále více romských dětí je svými rodiči posíláno pravidelně do školy a pomalu se romští studenti objevují i na středních, někdy i na vysokých školách.

Další čtyři výroky jsou již značně kontroverzní. Jsou sestaveny ze čtyř nejčastějších výtek Čechů vůči Rómům tak, jak jsou běžně prezentovány v médiích. Tato tvrzení tedy říkají, že Rómové jsou neochotní poctivě pracovat jako většina občanů ČR, jsou nepořádní a hluční, jsou hloupější než Češi a také agresivnější s větším sklonem ke kriminalitě. Je jasné, že tolerantní člověk netrpící předsudky si uvědomuje, že nelze vztahovat nějakou vlastnost na celé etnikum, a proto nemůže s těmito výroky souhlasit. Ve vyhodnocování patnácté otázky jsme tedy nebrali v potaz odpovědi na první dvě tvrzení, protože ty nám o míře předsudků v podstatě mnoho neříkají, ale soustředili jsme se na poslední čtyři. Pokud respondent na ně odpověděl alespoň dvakrát ano, můžeme již mluvit o náznacích předsudků vůči Rómům.

Tabulka č. 7: Kódovací tabulka k otázce č. 15

znění otázky č. 15	kódy	rekódování
Souhlasím, že Rómové jsou: a) b) c) d) e) f)	Pokud u odpovědí c) d) e) f) se vyskytuje alespoň 2x ano → 0	není nutné
	Pokud ne → 1	

Otázka číslo 15 ještě o něco více než dvanáctá otázka vyprovokovala respondenty ke psaní dodatečných vysvětlujících komentářů. Více jak polovina dotazovaných měla potřebu písemně zareagovat. Např. šestnáctiletý učeň přiložil tento komentář: „Málo vzdělání? Záleží na lidech ne na rase. Větší agresivita? Záleží na osobnosti ne na rase.“, patnáctiletá gymnazistka zase napsala: „U otázky 15 je to opravdu těžké, protože nelze všechny Romy brát stejně – někteří se chovají a jsou jako my, ale jiné se bojím potkat na ulici, aby na mě nezačali křičet apod.“. Takto zareagoval patnáctiletý gymnazista: „Vím, že mezi Rómy se vyskytnou i výjimky, kteří se ničím neliší. Jedinec ale nemůže změnit můj názor na celou menšinu.“. Zajímavá je i poznámka čtyřiaadvacetileté pracující slečny: „...Neochotu poctivě pracovat, nepořádnost a hlučnost Romů znám především z médií a doslechu než z vlastní zkušenosti.“.

I tentokrát byly dodatečné komentáře dotazovaných při vyhodnocování zohledněny, neboť z nich většinou bylo naprosto zřejmé, zda respondent vykazuje či nevykazuje předsudky vůči romské menšině.

Poslední otázkou, jejíž vyhodnocování podrobněji popíšeme, je otázka nesoucí označení 16. Následující otázky 17-21 jsou opět sestaveny podle tzv. Likertovy stupnice a způsob jejich vyhodnocení byl již rozebrán. Šestnáctá položka dotazníku se liší od ostatních tím, že vyžaduje od respondentů výběr jedné ze tří odpovědí, a to takové, která nejpřesněji charakterizuje jejich názor. Pokud si respondent vybral možnost a) *Chtěl/a bych být bohatý/á a myslím si, že mám možnosti jednou toho dosáhnout.* nebo možnost c) *Nechci být bohatý/á, stačí mi skromný život.*, výsledné označení nese hodnotu 1, neboť respondent netouží po ničem, čehož by podle svých představ nemohl dosáhnout. Takový postoj pak odpovídá člověku subjektivně spokojenému. Pokud je ale označena varianta b) *Chtěl/a bych být bohatý/á, ale nemyslím si, že mám možnosti jednou toho dosáhnout.*, dotazovaný chce něco, k čemuž jsou mu podle jeho mínění cesty uzavřeny, což na něj může působit značně negativně a bránit mu cítit se spokojeně. Potom je na místě, jak ukazuje kódovací tabulka č. 8, výsledné označení 0.

Při vyhodnocování dotazníků se tato otázka projevila jako velmi zajímavá, zajímavé je především porovnání názorů studentů studujících na gymnáziu a na OU (viz dále).

Tabulka č. 8: Kódovací tabulka k otázce č. 16

znění otázky č. 16	kódy	rekódování
Zaškrtněte jednu možnost: a) b) c), která nejlépe vystihuje váš názor.	Pokud jsou zaškrtnuty odpovědi a) nebo c) → 1	není nutné
	Pokud b) → 0	

Po vytvoření a vyplnění kódovacích tabulek pro všechny jednotlivé položky dotazníku a případném rekódování následuje tvorba datové tabulky. Z ní potom ve většině případů generujeme další dvě přehledné datové tabulky (jelikož máme hypotézy většinou o dvou proměnných) jako podklad pro konečnou křížovou tabulku, z níž lze již jednoduše vyčíst potvrzení či vyvrácení zkoumané hypotézy. Příklady datových tabulek vytvořených z výsledků naší vzorové třídy 3.A představují tabulky č. 9, 10 a 11.

Tabulka č. 9: Základní datová tabulka sestavená z výsledků získaných ve 3. A

číslo dotaz.	1rek	2rek	3rek	4rek	5rek	6rek	7rek	8rek	9rek	10rek	11rek
1	0	1	1	0	1	1	0	1	1	0	0
2	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1
3	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1
4	1	1	1	1	1	0	0	1	1	1	1
5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
6	1	1	1	1	0	0	1	1	0	0	1
7	1	0	0	0	0	1	0	0	1	1	1
8	1	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1
9	1	1	1	1	0	1	0	1	0	1	0
10	1	1	1	1	1	1	0	1	1	0	0
11	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1
12	1	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1
13	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
14	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0
15	1	1	1	1	1	0	0	1	1	1	1
16	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0
17	0	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1
18	1	1	1	1	1	1	0	0	1	0	0
19	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

číslo dotaz.	12rek	13rek	14rek	15rek	16rek	17rek	18rek	19rek	20rek	21rek
1	0	1	0	0	0	1	0	1	1	1
2	0	1	0	0	1	1	0	1	1	1
3	0	1	1	0	0	0	1	0	1	1
4	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
5	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1
6	0	1	0	0	0	1	1	1	0	1
7	0	1	0	1	1	0	0	0	1	1
8	0	1	1	0	1	1	1	1	1	1
9	0	1	0	0	1	1	0	1	1	1
10	0	1	0	0	0	0	0	1	1	1
11	0	1	0	0	1	1	1	1	1	1
12	0	1	0	0	0	1	0	1	1	1
13	0	1	1	0	1	1	1	1	1	1
14	1	1	0	0	1	1	1	0	1	1
15	0	1	0	0	1	1	1	1	1	1
16	0	1	0	0	1	1	1	1	1	1
17	0	1	0	0	1	1	1	0	1	1
18	0	1	0	0	1	0	1	0	1	1
19	0	1	0	1	0	1	1	1	1	1

Na pocit osobní úspěšnosti se ptají otázky 1, 2, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 16, 17, 18, 19 a 20. Datová tabulka č. 10 ukazuje, jak devatenáct respondentů ze třídy 3.A na tyto otázky odpovědělo, resp. jakou míru osobní úspěšnosti a spokojenosti jejich

odpovědi (po rekódování) naznačují. Přičemž pod označením 1 se skrývá spokojenost, pod označením 0 nespokojenost. Pokud respondent v těchto třinácti odpovědích získal alespoň desetkrát označení 1, byl hodnocen jako člověk se subjektivním pocitem osobní úspěšnosti a spokojenosti. Z tabulky č. 10 tedy vyplývá, že 7 z 19 studentů 3. A se cítí být neúspěšnými či nespokojenými.

Tabulka č. 10: Datová tabulka zobrazující pocit úspěšnosti a spokojenosti u studentů vzorové třídy 3.A

číslo dotaz.	1	2	3	4	5	9	10	11	16	17	18	19	20	Pocit osobní úspěšnosti/spokojenosti
1	0	1	1	0	1	1	0	0	0	1	0	1	1	ne
2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	ano
3	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	1	0	1	ano
4	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	0	0	ne
5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	ano
6	1	1	1	1	0	0	0	1	0	1	1	1	0	ne
7	1	0	0	0	0	1	1	1	1	0	0	0	1	ne
8	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	ano
9	1	1	1	1	0	0	1	0	1	1	0	1	1	ne
10	1	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	1	1	ne
11	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	ano
12	1	1	1	1	0	1	1	1	0	1	0	1	1	ano
13	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	ano
14	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0	1	ano
15	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	ano
16	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	ano
17	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	ano
18	1	1	1	1	1	1	0	0	1	0	1	0	1	ne
19	0	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	ano

Na míru tolerance v postoji vůči členům národnostních a etnických menšin poukazují otázky 6, 7, 8, 12, 13, 14, 15 a 21. Jak odpověděli studenti vzorové třídy, resp. jakou míru tolerance jejich odpovědi (po rekódování) naznačují, to ukazuje datová tabulka č.11, přičemž označení 1 opět značí tolerantnost, označením 0 spíše netolerantnost respondenta. Pokud se mezi odpověďmi dotazovaného na těchto osm otázek vyskytovalo alespoň pětkrát označení 1, byl hodnocen jako člověk tolerantní vůči členům národnostních a etnických menšin. V ostatních případech lze uvažovat o tom, že dotyčný respondent má předsudky vůči příslušníkům menšin. Ovšem, jestliže sám nepřipojil doplňující komentář, který by jasně potvrzoval, že vyznává rasismus jakožto ideologii, pak není v silách tohoto dotazníku odhalit

případný jeho „tvrdě rasistický“ postoj. Platí tedy, co již bylo několikrát zmíněno, že se budeme raději označení rasista zcela vyhýbat a použijeme spíše označení netolerantní jedinec.

Nicméně v několika případech bylo možno netoleranci respondenta díky připsanému vysvětlení blíže specifikovat i odhadnout její hloubku. Např. šestnáctiletá gymnazistka připojila ke svým odpovědím toto vysvětlení: „*Nechci, aby vyzněly mé odpovědi jinak, než jsem chtěla, proto přibližuji: proti cizincům nic nemám, ale Rómové mi zcela 100% vadí.*“. Jiná gymnazistka, tentokrát patnáctiletá, napsala: „*Rómové jsou asi ostatními lidmi nesnášeni právem...můžou si za svou pověst sami.*“. Sedmnáctiletá studentka OU zase připsala tuto poznámku: „*Chtěla bych říct, že budu raději pracovat s Rusama, Ukrajincema a Polákama než s Rómama, protože Rómové jsou dost konfliktní a nejsou schopní dělat tu práci, kterou jim někdo přidělí, a pak dělaj rozruch na úřadech.*“

Z tabulky č. 11 pak vyplývá, že pouze 6 z 19 respondentů vzorové třídy 3.A je tolerantních k příslušníkům menšin, u zbývajících třinácti lze hovořit o předsudcích a netolerantních postojích.

Tabulka č. 11: Datová tabulka zobrazující tolerantnost u studentů vzorové třídy 3.A

číslo dotaz.	6	7	8	12	13	14	15	21	Tolerance příslušníků menšin
1	1	0	1	0	1	0	0	1	ne
2	1	0	1	0	1	0	0	1	ne
3	1	0	1	0	1	1	0	1	ano
4	0	0	1	0	0	0	0	1	ne
5	1	1	1	0	1	1	1	1	ano
6	0	1	1	0	1	0	0	1	ne
7	1	0	0	0	1	0	1	1	ne
8	1	0	1	0	1	1	0	1	ano
9	1	0	1	0	1	0	0	1	ne
10	1	0	1	0	1	0	0	1	ne
11	1	0	1	0	1	0	0	1	ne
12	1	0	1	0	1	0	0	1	ne
13	1	1	1	0	1	1	0	1	ano
14	1	0	1	1	1	0	0	1	ano
15	0	0	1	0	1	0	0	1	ne
16	1	0	1	0	1	0	0	1	ne
17	1	0	1	0	1	0	0	1	ne
18	1	0	0	0	1	0	0	1	ne
19	1	1	1	0	1	0	1	1	ano

Porovnání výsledků z datových tabulek (tab. 10 a 11) jsem shrnul do samostatné tabulky s označením 12. Získali jsme tak přehledné podklady pro vytvoření závěrečné křížové tabulky (tabulka č. 13). Ta nám ukazuje, že všech 7 respondentů s pocitem osobní neúspěšnosti a nespokojenosti je zároveň také netolerantní k menšinám, zatímco z dvanácti spokojených studentů je netolerantních jen polovina. Křížová tabulka tedy ukazuje, že by mohl existovat kauzální vztah mezi dvěma proměnnými z naší hlavní výzkumné hypotézy (jelikož rozdíl mezi čísly po diagonále je v ní patrný), ovšem pro jistější závěry by bylo třeba mnohem početnějšího vzorku. Důležitější proto bude křížová tabulka shrnující výsledky ze všech 203 dotazníků.

Tabulka č. 12: Souhrn výsledků datových tabulek – 3. A

Číslo dotaz.	Pocit osobní úspěšnosti/ spokojenosti	Tolerance příslušníků etnických a národnostních menšin
1	ne	ne
2	ano	ne
3	ano	ano
4	ne	ne
5	ano	ano
6	ne	ne
7	ne	ne
8	ano	ano
9	ne	ne
10	ne	ne
11	ano	ne
12	ano	ne
13	ano	ano
14	ano	ano
15	ano	ne
16	ano	ne
17	ano	ne
18	ne	ne
19	ano	ano

Tabulka č. 13: Křížová tabulka pro vzorovou třídu 3.A

KŘÍŽOVÁ TABULKA 3. A	rasová a národ. tolerantnost	rasová a národ. netolerantnost
spokojení studenti 12	6	6
nespokojení studenti 7	0	7

Stejným způsobem jsme postupovali ve vyhodnocování všech dotazníků i v případě potvrzování, potažmo vyvrácení vedlejších hypotéz. Přičemž pro ověření

výzkumné hypotézy, kterou jsme si označili jak o vedlejší hypotézu číslo 1, tedy *Čím více jsou v rodině jedince vazby nefunkční/nestálé, tím větší je riziko vzniku netolerance jedince vůči příslušníkům etnických menšin, resp. větší riziko náklonnosti ke skupinám netoleranci hlásajícím.*, bylo třeba se zaměřit na odpovědi dotazovaných na otázky 1, 2 a 3.

Podkapitoly 2.4.2 a 2.4.3 podávají konečné výsledky získané mezi studujícími respondenty, podkapitola 2.4.5 potom výstupy z dotazníků vyplněných mladými pracujícími lidmi na soběslavsku.

2.4.2 Výsledky dotazníkového průzkumu provedeného mezi studenty Gymnázia Dr. E Beneše v Soběslavi

Dotazníkového průzkumu se z Gymnázia Dr. E Beneše v Soběslavi zúčastnily čtyři třídy čítající dohromady 93 studentů. Dotazovaní se pohybovali ve věkovém rozmezí 15-18 let. Jak ukazuje křížová tabulka č. 14 týkající se hlavní výzkumné hypotézy, z 93 respondentů se cítí být spokojenými/úspěšnými lidmi 71 studentů (tedy 76 % vzorku), naopak nespokojenými/neúspěšnými lidmi 22 studentů (= 24 %). Rasovou a národnostní tolerantnost vykazuje 31 studentů (= 33 % vzorku), projevy netolerantnosti potom 62 studentů (= 67 %).

Ze spokojených studentů o celkovém počtu 71 je 36.6 % tolerantních (tedy 26 respondentů) a 63.4 % netolerantních (tj. 45 studentů). Mezi 22 nespokojenými studenty se objevilo 5 tolerantních (= 22.7 % vzorku) a 17 netolerantních (= 77.3 %). Vidíme tedy, že vyšší procento netolerantních respondentů se nachází mezi studenty, kteří se subjektivně hodnotí jakožto nespokojení/neúspěšní. Nárůst netolerantních mezi nespokojenými studenty činí 13.9 %.

Tabulka č. 14: Křížová tabulka k hlavní výzkumné hypotéze – gymnázium

KŘÍŽOVÁ TABULKA GYMNÁZIUM	rasová a národ. tolerantnost	rasová a národ. netolerantnost
spokojení studenti 71	26	45
nespokojení studenti 22	5	17

K ověřování vedlejší hypotézy číslo 1 byla sestavena křížová tabulka č. 15. Vidíme v ní, že převážná většina dotazovaných studentů z gymnázia je se vztahy se svou rodinou a blízkými lidmi spokojená, přesně 82 z 93 studentů, což představuje 88 % vzorku. Z dotazovaných, kteří jsou se vztahy s ostatními lidmi spokojeni,

je 33 % tolerantních (27 studentů), 67 % spíše netolerantních (55 studentů). Mezi studenty spíše nespokojenými se vztahy je tolerantních 36.4 % (tedy 4 z 11 respondentů) a netolerantních 63.6 % (tj. 7 z 11). O 3.4 % je více netolerantních mezi spokojenými studenty oproti těm nespokojeným.

Tabulka č. 15: Křížová tabulka k vedlejší výzkumné hypotéze číslo 1 – gymnázium

KŘÍŽOVÁ TABULKA GYMNÁZIUM	rasová a národ. tolerantnost	rasová a národ. netolerantnost
studenti spokojení se vztahy 82	27	55
studenti nespokojení se vztahy 11	4	7

Z uvedených hodnot je patrné, že ani hlavní výzkumná hypotéza, ani vedlejší hypotéza číslo 1 se v dotazníkovém průzkumu provedeném v Soběslavském gymnáziu přesvědčivě nepotvrdily.

2.4.3 Výsledky dotazníkového průzkumu provedeného mezi studenty Odborného učiliště v Soběslavi

Dotazníkového průzkumu se z Odborného učiliště v Soběslavi zúčastnilo celkem 70 studentů navštěvujících sedm různých tříd a pět různých oborů: truhlář, zedník, kuchař, aranžér-květinář a pečovatel/pečovatelka. Věk dotazovaných se pohyboval od 16 do 20 let. Dva dotazníky byly při vyhodnocování shledány jako příliš nevěrohodné, takže ze sedmdesáti odevzdaných dotazníků bylo nakonec použito a následně vyhodnoceno 68.

Z křížové tabulky č. 16 je patrné, že ze 68 vyhodnocených dotazníků 47 poukazuje na spokojené studenty (= 69 % vzorku), 21 potom na spíše nespokojené studenty (= 31 %). O rasové a národnostní tolerantnosti můžeme mluvit u 29 studentů (= 42.6 % vzorku), o netolerantnosti pak u 39 studentů (= 57.4 %). Mezi 47 spokojenými respondenty najdeme 21 s tolerantním postojem vůči příslušníkům menšin (tedy 44.6 %) a 26 s postojem spíše netolerantním (55.4 % vzorku). Z nespokojených studentů o celkovém počtu 21 je 38 % tolerantních (tedy 8 respondentů) a 62 % netolerantních (tj. 13 studentů). Nárůst netolerantních respondentů mezi nespokojenými studenty představuje v tomto případě hodnota 6.6 %.

Tabulka č. 16: Křížová tabulka k hlavní výzkumné hypotéze – OU

KŘÍŽOVÁ TABULKA OU	rasová a národ. tolerantnost	rasová a národ. netolerantnost
spokojení studenti 47	21	26
nespokojení studenti 21	8	13

K posouzení vedlejší výzkumné hypotézy číslo 1 nám poslouží křížová tabulka s označením 17. Ta nám ukazuje, že stejně jako gymnazisté i na OU převážná většina dotazovaných studentů hodnotí vztahy se svou rodinou a blízkými lidmi jako uspokojivé. Konkrétně je spokojeno se vztahy 57 ze 68 studentů, což představuje téměř 84 % vzorku. Mezi studenty se vztahy s ostatními lidmi spokojenými, se vyskytuje 42 % tolerantních (24 studentů) a 58 % spíše netolerantních (33 studentů). Z jedenácti studentů, kteří jsou se vztahy naopak spíše nespokojeni, je tolerantních 45.5 % (tedy 5 respondentů), netolerantních potom 54.5 % (tedy 6 dotazovaných). V tomto případě je mezi nespokojenými studenty o 3.5 % netolerantních respondentů méně než mezi těmi spokojenými.

Také zde uvedená čísla naše dvě sledované hypotézy (hlavní a vedlejší s označením 1) spíše nepotvrzují.

Tabulka č. 17: Křížová tabulka k vedlejší výzkumné hypotéze číslo 1 – OU

KŘÍŽOVÁ TABULKA OU	rasová a národ. tolerantnost	rasová a národ. netolerantnost
studenti spokojení se vztahy 57	24	33
studenti nespokojení se vztahy 11	5	6

2.4.4 Porovnání výsledků dotazníkového průzkumu provedeného mezi studenty Gymnázia a Odborného učiliště v Soběslavi

Na základě předchozích kapitol můžeme vytvořit následující stručné porovnání výsledků získaných mezi studujícími respondenty. Přehledně je vyobrazeno v tabulce č. 18.

Co se týká kategorie spokojenosti (pocitu osobní úspěšnosti) dotazovaných, výsledky v procentuálním vyjádření hovoří v mírný prospěch studentů Gymnázia, neboť tam je ze získaného vzorku spokojeno 76 % dotazovaných, kdežto mezi studenty OU je to 69 %. Vyhodnocení úžeji zaměřené kategorie, kategorie spokojenosti se vztahy v rodině a s nejbližším okolím, dopadlo také velmi vyrovnaně. 88 % studentů Gymnázia je s těmito vztahy naprosto spokojeno, pouze

12 % spíše nespokojeno. Na OU je naprosto spokojeno 84 % respondentů, jen 16 % spíše nikoliv.

V kategorii tolerantnosti vůči příslušníkům menšin naopak výsledky vycházejí o něco lépe pro studenty OU. V získaném vzorku se mezi nimi objevilo 42.6 % tolerantních, zatímco ve vzorku získaném na Gymnáziu byla tolerantních respondentů jen třetina, tedy 33 %. Přesto je poněkud alarmující, že více jak polovina dotazovaných studentů (na Gymnáziu dokonce 67 %), vykazuje náznaky předsudků a netolerantního postoje vůči členům některých menšin. Konkrétně se v drtivé většině případů jedná o netolerantnost vůči Rómům, popřípadě Vietnamcům a Ukrajincům. V pěti dotaznících se objevil netolerantní postoj zaměřený na Němce.

Tabulka č. 18: Porovnání výsledků získaných mezi studujícími respondenty

	GYMNÁZIUM	OU
Pocit osobní spokojenosti	76%	69%
Pocit osobní nespokojenosti	24%	31%
Spokojenost se vztahy	88%	84%
Nespokojenost se vztahy	12%	16%
Rasová a národ. tolerance	33%	42.6 %
Rasová a národ. netolerance	67%	57.4 %

Z tabulky č. 18 také můžeme vycházet při posuzování naší vedlejší výzkumné hypotézy číslo 2, tedy tvrzení, že: *Čím vyšší má jedinec vzdělání, tím menší je netolerance jedince vůči příslušníkům etnických menšin.* V případě studujících mladých lidí samozřejmě neposuzujeme dosažené vzdělání, ale vzdělávání právě probíhající, jež bude jakýmsi odrazovým můstkem pro další profesní život dotyčných. Z posledních dvou řádků tabulky č. 18 je jasné, že vedlejší výzkumná hypotéza č. 2 se nepotvrdila.

Za účelem posouzení vedlejší výzkumné hypotézy číslo 1, tedy tvrzení, že: *Čím více jsou v rodině jedince vazby nefunkční/nestálé, tím větší je riziko vzniku netolerance jedince vůči příslušníkům etnických menšin, resp. větší riziko náklonnosti ke skupinám netoleranci hlásajícím.*, jsme vytvořili křížovou tabulku č. 19. Ta v sobě kombinuje číselné hodnoty tabulek č. 15 a 17 a ukazuje, že ve vzorku studujících respondentů (tedy respondentů z Gymnázia i OU dohromady) naše vedlejší výzkumná hypotéza číslo 1 nebyla potvrzena.

Tabulka č. 19: Křížová tabulka k vedlejší výzkumné hypotéze číslo 1 – studující respondenti dohromady (tj. Gymnázium + OU)

KŘÍŽOVÁ TABULKA STUDUJÍCÍ	rasová a národ. tolerantnost	rasová a národ. netolerantnost
studenti spokojení se vztahy 139	51	88
studenti nespokojení se vztahy 22	9	13

Zajímavě také vychází porovnání odpovědí respondentů na šestnáctou dotazníkovou otázku, která se týká jedincových tužeb vztahujících se k podobě jeho budoucího života. Tabulka č.20 demonstruje, že mezi studenty Gymnázia a studenty OU byly v reakcích na tuto dotazníkovou položku zaznamenány větší rozdíly. Téměř polovině dotazovaných z OU stačí skromný život (48.5 %, tedy 33 studentům z 68), ovšem ve vzorku z Gymnázia tuto možnost zaškrtno jen 15 % (= 14 studentů z 93). Ze 35 respondentů studujících na OU, kteří by chtěli být jednou bohatí, 51.4 % nevěří, že by toho mohli kdy dosáhnout. Gymnazisté v tomto ohledu vykazují větší sebevědomí, neboť 64.5 % z těch, kteří po bohatém životě touží, také v jeho získání věří.

Tabulka č. 20: Srovnání odpovědí na otázku 16 – Gymnázium X OU

	GYMNÁZIUM	SOU
Stačí skromný život	15%	48.5 %
Chtějí být bohatí.	85%	51.5 %
Chtějí být bohatí a věří, že toho mohou dosáhnout.	64.5 %	48.6 %
Chtějí být bohatí, ale nevěří, že toho mohou dosáhnout.	35.5 %	51.4 %

2.4.5 Výsledky dotazníkového průzkumu provedeného mezi pracujícími do 25 let věku

Našeho dotazníkového průzkumu se zúčastnilo 42 lidí do 25 let věku pracujících v Soběslavi. Osm z nich přitom do Soběslavi za prací dojíždí z některé z vesnic na soběslavsku. Tabulka č. 21, křížová tabulka k hlavní výzkumné hypotéze, ukazuje, že 71.4 % vzorku představují respondenti s pocitem osobní úspěšnosti, subjektivně tedy spokojení (v početním vyjádření 30 dotazovaných), zbývajících 28.6 % vzorku jsou respondenti spíše nespokojení (= 12 dotazovaných). Rasovou a národnostní tolerantnost vykazuje 25 lidí (= 59.5 % vzorku), na projevy netolerantnosti bylo potom poukázáno u dalších sedmnácti dotazovaných (= 40.5 % vzorku).

Ze spokojených pracujících o celkovém počtu 30 je 76.6 % tolerantních (tedy 23 respondentů) a 23.4 % netolerantních (tj. 7 respondentů). Mezi dvanácti nespokojenými respondenty se objevili dva tolerantní (= 16.7 % vzorku) a 10 spíše netolerantních (= 83.3 %). Je patrné, že mnohem vyšší procento netolerantních respondentů se nachází mezi těmi pracujícími, kteří se subjektivně hodnotí jakožto nespokojení/neúspěšní, konkrétně nárůst netolerantních mezi nespokojenými respondenty činí 59.9 %.

Z uvedených hodnot lze usuzovat, že naše hlavní výzkumná hypotéza se ve vzorku pracujících do 25 let věku spíše potvrdila. Pro získání věrohodnějších závěrů je ovšem tento vzorek, jak jsme již upozorňovali, nedostačující.

Tabulka č. 21: Křížová tabulka k hlavní výzkumné hypotéze – pracující do 25 let

KŘÍŽOVÁ TABULKA PRACUJÍCÍ	rasová a národ. tolerantnost	rasová a národ. netolerantnost
spokojení respondenti 30	23	7
nespokojení respondenti 12	2	10

K ověřování vedlejší hypotézy číslo 1 byla sestavena křížová tabulka č. 22. Vidíme v ní, že naprostá většina dotazovaných pracujících je se vztahy ve své rodině a se svými blízkými spokojená. Konkrétně toto vykazuje 37 ze 42 respondentů, což představuje 88 % vzorku. Z dotazovaných, kteří jsou se vztahy s ostatními lidmi spokojeni, je potom 62 % tolerantních (23 respondentů) a 38 % spíše netolerantních (14 dotazovaných). Mezi pracujícími respondenty spíše nespokojenými se vztahy je tolerantních 40 % (tedy dva z pěti), u 60 % (tj. tři z pěti) můžeme mluvit o postoji spíše netolerantním. Vedlejší výzkumná hypotéza číslo 1 nebyla ani tentokrát potvrzena.

Tabulka č. 22: Křížová tabulka k vedlejší výzkumné hypotéze číslo 1 – pracující

KŘÍŽOVÁ TABULKA PRACUJÍCÍ	rasová a národ. tolerantnost	rasová a národ. netolerantnost
respondenti spokojení se vztahy 37	23	14
respondenti nespokojení se vztahy 5	2	3

Také výsledky týkající se druhé vedlejší výzkumné hypotézy vyplývající z tabulky č. 23 musíme kvůli malému počtu pracujících respondentů v našem vzorku

brát spíše v uvozovkách. Vidíme, že ve vzorku čítajícím 42 respondentů dosáhla téměř polovina vyššího vzdělání (tedy má dokončenu vyšší odbornou či vysokou školu), přesně 19 dotazovaných (tzn. 45.2 %). 23 respondentů má ukončenu školu základní, nějakou střední nebo střední odborné učiliště (54.8 %). Ze skupiny dotazovaných, kteří dosáhli vyššího vzdělání je tolerantních 15 (tj. téměř 79 %), kdežto netolerantních pouze 4 (= 21 %). Ve skupině respondentů s nižším vzděláním je tolerantních 10 (tedy 43.5 %), spíše netolerantních potom 13 (= 56.5 %). V této skupině je tedy o 35.5 % netolerantních jedinců více než mezi pracujícími s vyšším vzděláním.

Tabulka č. 23: Křížová tabulka k vedlejší výzkumné hypotéze číslo 2 – pracující

KŘÍŽOVÁ TABULKA PRACUJÍCÍ	rasová a národ. tolerantnost	rasová a národ. netolerantnost
respondenti s vyšším vzděláním 19	15	4
respondenti s nižším vzděláním 23	10	13

2.5 Souhrnné výsledky výzkumu a jejich interpretace

Nyní dáme dohromady výsledky získané ve třech různých skupinách respondentů, tedy ve skupině studujících na Gymnáziu Dr. E. Beneše, studujících na OU a ve skupině pracujících do 25 let věku. Shrňme tak hodnoty zaznamenané v tabulkách č. 14, 16 a 21 do souhrnné tabulky č. 24. V ní je ukázáno, že v našem vzorku čítajícím 203 respondentů se nachází více spokojených lidí (148 jedinců, tj. téměř 73 %) než těch, kteří se hodnotí jako spíše nespokojení (55 dotazovaných, tedy 27 % vzorku). Rasově a národnostně tolerantní jedinci tvoří 41.9 % vzorku (= 85 dotazovaných), u zbylých 58.1 % (= 118 jedinců) můžeme mluvit o předsudcích v různé míře intenzity.

Tabulka č. 24: Souhrnné výsledky dotazníkového průzkumu - křížová tabulka k hlavní výzkumné hypotéze

SOUHRNNÁ KŘÍŽOVÁ TABULKA	rasová a národ. tolerantnost	rasová a národ. netolerantnost
spokojení respondenti 148	70	78
nespokojení respondenti 55	15	40

Na základě hodnot zaznamenaných v tabulce č. 24 pak lze učinit závěr, že **hlavní výzkumná hypotéza se ve vzorku 203 dotazovaných přesvědčivě nepotvrdila**, neboť, i když mezi nespokojenými respondenty jednoznačně převažují rasově a národnostně spíše netolerantní (konkrétně v poměru 8:3), mezi lidmi subjektivně spokojenými/„úspěšnými“ tolerantní jedinci nepřevažují, jak bychom očekávali. Poměr tolerantních respondentů a netolerantních se v této skupině přibližuje hodnotě 1:1, rasově a národnostně netolerantní dokonce o osm respondentů převažují.

Tabulka č. 25, sestavená za účelem posouzení platnosti, resp. neplatnosti vedlejší výzkumné hypotézy číslo 1, obsahuje součet hodnot z tabulek č. 15, 17 a 22. Tato tabulka demonstruje, že drtivá většina dotazovaných je se vztahy se svými nejbližšími, především rodinou spokojená. Pouze 27 jedinců (což představuje 13.3 % vzorku) zhodnotilo své vztahy jako spíše negativní, neuspokojivé.

Ve skupině respondentů, kteří nejsou se vztahy s blízkými lidmi spokojeni, mírně převažují rasově a národnostně netolerantní (tvoří 59.3 %). Podobná situace je i ve skupině těch, kteří naopak jsou se svými vztahy spokojeni. Zde také mírně převažují jedinci netolerantní, a to padesáti osmi procenty. **Vedlejší výzkumná hypotéza číslo 1 nebyla tedy verifikována.**

Tabulka č. 25: Souhrnné výsledky dotazníkového průzkumu - křížová tabulka k vedlejší výzkumné hypotéze číslo 1

SOUHRNNÁ KŘÍŽOVÁ TABULKA	rasová a národ. tolerantnost	rasová a národ. netolerantnost
respondenti spokojení se vztahy 176	74	102
respondenti nespokojení se vztahy 27	11	16

Poslední souhrnná křížová tabulka nese označení č. 26 a sumarizuje výsledky zaznamenané v tabulkách č. 14, 16 a 23. Vidíme v ní, že mezi 91 dotazovanými s nižším vzděláním se objevilo 39 jedinců vykazujících rasovou a národnostní toleranci (= 42.2 %) a 52 jedinců spíše netolerantních (= 57.1 %). Ve skupině jedinců, kteří dosáhli (nebo mají předpoklad dosáhnout) vyššího vzdělání, je procentuální rozložení tolerantních a netolerantních téměř totožné. Vyskytuje se zde 59 % netolerantních respondentů (66 jedinců) a 41 % tolerantních (46 jedinců). Proto musíme konstatovat, že také **vedlejší výzkumná hypotéza číslo 2 byla v našem výzkumném vzorku falsifikována.**

Tabulka č. 26: Souhrnné výsledky dotazníkového průzkumu - křížová tabulka k vedlejší výzkumné hypotéze číslo 2

SOUHRNNÁ KŘÍŽOVÁ TABULKA	rasová a národ. tolerantnost	rasová a národ. netolerantnost
respondenti s vyšším vzděláním 112	46	66
respondenti s nižším vzděláním 91	39	52

Nyní je na místě se zamyslet nad tím, proč se naše tři výzkumné hypotézy nepotvrdily. Těch příčin může být celá řada. Některé jistě spočívají v nedokonalosti sestaveného dotazníku. Několik respondentů si například v připsaných komentářích stěžovalo, že: „Dost otázek v dotazníku bylo příliš širokých, nedalo se na ně jednoduše odpovědět...Někde chyběla možnost mezi spíše souhlasím a spíše nesouhlasím.“. Další nedostatečností by mohla být absence některých důležitých otázek vzniklá důsledkem opomenutí několika důležitých aspektů naší problematiky, jež teorie, z níž jsme vycházeli, buďto neobsahuje, nebo jsme se na ně nezaměřili. V následujících odstavcích se zamyslíme, které důležité aspekty to mohou být, a zároveň zdůrazňujeme, že před dalším užíváním našeho dotazníku je třeba i tyto zohlednit, tedy doplnit otázky k nim se vztahující.

Jedním z těchto aspektů, soudě především podle komentářů, jež dotazovaní respondenti vpisovali do dotazníků, je vlastní zkušenost jedince s konfrontací s příslušníky jiného etnika či národnosti. Několikrát, hlavně v souvislosti s otázkami týkajícími se obtížnosti spolupráce s cizinci či Rómy a také vlastností rómské menšiny, se objevila reakce: „Na tuto otázku nemohu odpovědět, protože nemám vlastní zkušenost, kterou bych se mohl řídit.“ nebo „Na otázky ohledně Rómů se mi odpovídalo trošku špatně, protože Rómy neznám, a tedy nevím, jací by v dané situaci byli. Určitě by to ovlivňovalo můj přístup.“.

Jak důležitým vodítkem je pro jedince (a jistě nejen ty mladistvé) při budování postojů k minoritám právě osobní setkání s příslušníkem dané menšiny, dokladuje také následující pasáž vyňatá z rozhovoru s bývalým sympatizantem pravicové části hnutí Skinheads. Jednadvacetiletý mladík ze Soběslavi, řekněme mu třeba pan K.L., při interview k důvodům připojení se k takovému hnutí prozradil: „Když mi bylo nějakých 15, 16, tak to tady vypadalo trošku jinak prostě v tý Soběslavi. Poslouchal jsem spíš v té době metal a jako dostával jsem docela často na budku od cikánů –

to byli ze Špejcharu a tak různě. Vždycky naběhli třeba parta...jednou jsme třeba seděli na Promenádě s kámošem a voni přišli a chtěli mi vzít kolo a telefon, prostě za bílýho dne, jako vokrátat. No to se mi fakt nelíbilo jako...No pak přišla prostě parta kámošů, co jsem znal jako už delší dobu a ty se dali ke skínům, k hlavám prostě...No tak bylo to v rámci Soběslavi, tak jsem začal pařit s nima, taky začal jsem nosit bombra. Pak i na škole v prváku a na intru něký byli tak jsem se jich chytnul... No a co si takhle jako pamatuju, tak tady v Soběslavi se šlo jenom proti těm cikánům – mě ty cikáni štváli, tak jsem se dal k nim, i když ze začátku jsem tak nějak o tom nic moc nevěděl. Ale líbilo se mi to jméno Skinheads i ta holá hlava a poslouchal jsem Orlíky... “

Závěr právě citované pasáže také poukazuje na fakt, že mladí lidé, kteří se přidávají k ultrapravicovým uskupením, mnohdy vůbec nepřemýšlejí o ideologii, na které jsou tato uskupení postavena. Můžeme se tedy domnívat, že daleko podstatnější roli tady hraje potřeba jedince někam patřit, pociťovat sounáležitost a pevnou zakotvenost, prostě nebýt na problémy sám. Tento aspekt jsme v teoretické části naší práce zmiňovali i byl zohledněn při sestavování dotazníku, nicméně kromě položky č. 3: *Jsem spokojen/a se vztahy, které mám se svými blízkými i mimo rodinu.* mu nebyla věnována větší pozornost.

Potřeba někam pevně patřit a pociťovat provázanost s ostatními podobně smýšlejícími lidmi je obecně silným motivem v chování lidí, nicméně nejsilnější bývá především u mladistvých. Snaha najít si životní styl, ve kterém se budu cítit dobře, je zkrátka neodmyslitelně spojena s obdobím dospívání a prožívá ji opravdu téměř každý. Úvahy o tom, zda existují jedinci, kteří mají potřebu sounáležitosti větší než většina ostatních, a zda tito pak převažují v extremistických či radikálních hnutích, by mohly být námětem na další výzkumy. My se ale vraťme k tomu našemu a uveďme si část rozhovoru., v níž je ukázáno, že také chování pana K.L. bylo vlastně hledáním společenství, ve kterém by mohl zažívat ty správné pocity silného přátelství a sounáležení. Sledujme, co pan K.L. uvádí jako rozhodující pohnutku k tomu, aby sympatizanty hnutí Skinheads opustil a našel si jiné hnutí, tentokrát hnutí punks, u kterého setrvává dosud. Sledujme, co mu toto hnutí dává, a všimněme si také, že stejně silným ne-li silnějším motivem pro vstup do nějakého společenství pro něj byla a je vedle potřeby sounáležení také potřeba se dobře bavit. Naopak ideologie hnutí není považována za to rozhodující.

„Dokud jsem byl se skínama jen tady ze Soběslavi, tak to bylo v pohodě, tady se řešili jen ty cikáni a jinak dobrý. Ale pak jsem poznal nějaký i z Tábora a Veselí a tak asi po roce, co jsem se s nima znal, jsem pochopil, co je to za idioty, protože když jsem viděl, že jsou zpočátku v pohodě, ale pak se vožerou a jsou schopný málem podříznout svýho nejlepšího kámoše, tak to se pozná jako, že jsou to pitomci. Tak jsem se na ně vykašlal...Taky jsem neměl třeba nic proti pankáčům a těm, co hulili trávu, s těma jsem se normálně bavil, a to se zase nelíbilo těm veselskejm skínům. Ty jak se do toho začali tady plést v tý Soběslavi, tak to už bylo špatný. Ty prostě třeba přijeli, jo, celí potetovaní – hákovéj kříž a white power – a jen koukali, kde by koho mohli zmlátit...pak jsem si to nějak přebral v hlavě ty názory a poznal, že tudy cesta nevede a že jsou to lidi, který v hlavě moc nemaj...Já jsem se nechtěl s nikým nějak rvát, stačilo mi, že jsme jako někam šli, vožrali se a pokecali, ale ty ostatní to začali nějak hrotit...

...Ted' dělám do toho panku nebo dostal jsem se mezi pankáče a jsem s nima, protože prostě se mi líbí ten styl, je s nima sranda a všechno absolutně v pohodě, žádný problémy – všichni vycházejí spolu v pohodě...Dobrý akce, mě baví prostě s nima jezdit na ty akce a bejt s tou partou pankáčů, protože prostě ten životní styl, co jsem hledal, jsem našel u těch pankáčů. Jako třeba se poflakovat venku a bejt s tou partou lidí takhle někde, sranda je většinou, se popije, jo...Taky ty pankáči si mezi sebou víc jako pomáhaj. Mě taky tuhle pomohli, když mě dva policajti drželi na zemi, tak se mě šli prostě zastat...Ale když jsem tu byl s těma skínama a dostal jsem na budku, ne že bych hned běžel jim žalovat, ale oni se to dozvěděli, že na mě naběhli čtyři lidi a rozbili mě, tak místo toho, aby se mě zastali, tak mi řekli, že jsem blbec, že jsem se jim neubráníl...V tom panku tam je to hlavně o tom kamarádství a aby si ty lidi pomohli, ne aby se jeden vytahoval na druhýho nebo tak nějak...“

Dalším aspektem, kterému nebyla zatím věnována pozornost a který může hrát důležitou roli při vzniku předsudků u jedince a třeba i jeho následném příklonu k nějaké ultrapravicové skupině, je jistě i vliv toho, jaké názory a postoje mají vůči menšinám členové jeho rodiny, popř. jeho nejbližšího sociálního okolí, tedy prostředí, ve kterém jedinec vyrůstá, ve kterém probíhá jeho primární socializace. U vlivu rodičovské autority na formování postojů mladistvých pak v období puberty musíme samozřejmě připustit i možnost protichůdného působení vzhledem k rodiči původně zamýšlenému.

Kromě rodičů a členů širší rodiny se mohou značnou měrou na formování jedincových postojů podílet i jiné autority. V období dospívání často větší váhu mladí připisují názorům a poznatkům, které se k nim dostanou zprostředkovaně od jejich idolů, například hudebních či filmových celebrit, spíše než od vlastních rodičů nebo učitelů. Vedle těchto vlastně fyzicky vzdálených osobností na dospívající velmi působí i jejich naprosto reálně přítomní vrstevníci, se kterými tráví čas ve škole i velké procento času volného. Následující úryvek rozhovoru s panem K.L. potvrzuje, že i v jeho případě sehráli vrstevníci, kamarádi a spolužáci, při jeho vstupu mezi přívržence pravicového křídla hnutí Skinheads podstatnou úlohu: „...pak přišla prostě parta kámošů, co jsem znal jako už delší dobu a ty se dali ke skínům, k hlavám prostě...No tak bylo to v rámci Soběslavi, tak jsem začal pařit s nima, taky začal jsem nosit bombra. Pak i na škole v prváku a na intru nějaký byli tak jsem se jich chytnul...“.

V souvislosti s přebíráním názorů od někoho druhého, kdo na nás má vliv, je důležitá, ba rozhodující i naše schopnost kritického myšlení a posuzování kvality zdrojů informací. Tato schopnost je obzvláště v dnešní „mediální“ době hodně významná, jelikož všudypřítomná a do všeho zasahující média na nás doslova chrlí informace, a přitom je často dosti zkreslují. Ve vyhodnocených dotaznících se objevilo i několik komentářů, které souvisí s vlivem médií. Za všechny citujeme alespoň tyto dva: „Při setkání s neznámým Rómem jsem nedůvěřivá, aniž bych chtěla. Tento postoj pramení ze všeobecné nepřátelskosti Čechů vůči této menšině. Sama jsem ale žádnou nepříjemnost/konflikt s Rómem nezažila. Jejich vlastnosti jako neochotu poctivě pracovat, nepořádnost a hlučnost znám především z médií.“, „Na otázku č. 15 se mi odpovídalo docela špatně, protože dnes slyšíme a vidíme v médiích jen to, co Rómové dělají špatně, ale už nikdo neřekne, co udělali správného.“.

To, že média podávají většinou negativní zprávy, netřeba asi více rozebírat. Zřejmě díky tomu se v reakcích na některé otázky dotazníku mohly objevit i tyto soudy: „ Samozřejmě většina Rómů je spíše agresivní, ale pokud by byli jako ostatní lidé, neměla bych problém.“, „Co se týče Rómů, je celkem těžké říct, jestli jsou méně vzdělaní či více agresivní. Všichni nejsou stejní, jsou i ti, kteří žijí normálně. Bohužel většina z nich je ta horší.“. Kde asi získaly citované patnáctileté gymnazistky představu o většině rómské populace?

Pokud jedinec nemá dostatečnou schopnost kritického posuzování předložených fakt a nedokáže přemýšlet v širších souvislostech, pak se snadno stane, že na základě jedné nepříjemné zkušenosti s jedním člověkem nebo na základě mediální zprávy týkající se jedince, posoudí negativně celé etnikum. Mezi dotazovanými jsme ale s potěšením našli i mnoho komentářů, jež u jejich autorů zjednodušující černobílé vidění nepotvrzují. Naopak poukazují na to, že si dotyční respondenti dobře uvědomují, že kulturní odlišnost není na škodu a že přeci v rámci jednoho etnika či národa nemohou být a nejsou všichni stejní. Ocitujme alespoň některé z nich: *„Nezáleží na tom, že menšiny jsou jiné než my...ne všichni jsou stejní. Záleží na chování jedince a ne menšiny.“*, *„To, že je někdo Róm, neznamená, že je horší než my...Rómové jsou zkrátka lidi stejně jako my.“* , *„Mrzí mě, že se všichni Rómové hážou do jednoho pytle, že všichni nepracují atd.“* , *„Myslím, že nemůžeme odsuzovat cizince ani Rómy, protože my jsme pro ně taky zcela odlišní jako oni pro nás...“* , *„Rómové mají jiný styl života, my ho asi moc nechápeme, ale oni nás asi taky někdy ne.“* , *„...každý Róm je jiný. Jeden třeba je takový, že je agresivní, nepořádný atd., ale jiný zase ne.“*

Na úplný závěr si nicméně dovolíme ještě jednou připomenout pro nás asi nejvíce překvapující výstup výzkumu, tedy, že více jak polovina dotazovaných studentů (na Gymnáziu dokonce 67 % vzorku), vykazuje náznaky předsudků a netolerantního postoje vůči členům některých menšin, zejména té rómské. Velmi zářející je především procento netolerantních studentů Gymnázia. Jednou z možných příčin by mohl být fakt, že na Gymnáziu Dr. E. Beneše v současnosti nestuduje žádný student či studentka rómského původu, tedy gymnazisté nemají přímou, osobní a intenzivní zkušenost s příslušníkem této menšiny, tudíž nemohou soudit podle své zkušenosti a spoléhají se jen na informace z médií, popř. z doslechu. To, že tyto informace nesou zabarvení zpravidla negativní, jsme již konstatovali. Naopak mezi studenty Odborného učiliště se Rómové vyskytují - ve vzorku 68 dotazovaných studujících na OU tři respondenti napsali do komentáře, že jsou sami rómského původu.

ZÁVĚR

V této diplomové práci jsme se pokusili o realizaci několika cílů. V první části práce jsme se jednak snažili systematicky uspořádat základní teoretické poznatky týkající se tématu pravicového extremismu obecně, jednak jsme se zabývali teoriemi snažícími se zodpovědět dílčí klíčovou otázku týkající se po hlavních příčinách náklonnosti mládeže ke skupinám a hnutím s ultrapravicovou orientací. Chtěli jsme tak vytvořit jakýsi souhrn základních pojmů, problémů, teoretických konceptů a úvah vztahujících se k vybrané tématice, souhrn informací, který by posloužil čtenáři jako vodítko při snaze zorientovat se v tak obsáhlém problému, jakým pravicový extremismus je.

Dalším naším cílem bylo sestavit a realizovat sociologický průzkum, ve kterém bychom verifikovali či falsifikovali tři výzkumné hypotézy. První se zabývala vztahem mezi netolerancí jedince vůči příslušníkům rasových či národnostních menšin a jeho subjektivním pocitem vlastní neúspěšnosti, potažmo nespokojenosti. Druhá hypotéza se zaměřila na vztah mezi netolerantním postojem a kvalitou vztahů jedince s jeho nejbližším sociálním okolím, především rodinou. Poslední pak předpokládala souvislost mezi netolerancí a úrovní dosaženého vzdělání.

Na základě dotazníkového průzkumu mezi mladými lidmi ze Soběslavi a okolí ve věkovém rozmezí 15-25 let, byly všechny tři hypotézy falsifikovány, resp. nebyly přesvědčivě potvrzeny. Např. při posuzování hlavní výzkumné hypotézy ve znění: *Čím vyšší je míra pocitu osobní úspěšnosti jedince, tím je tolerantnější jedincův postoj k menšinám.* se ukázalo, že ve skupině nespokojených/subjektivně neúspěšných respondentů sice jasně převažují ti národnostně spíše netolerantní (konkrétně v poměru 8:3), což by odpovídalo naší domněnce, ovšem mezi lidmi subjektivně spokojenými/„úspěšnými“ tolerantní jedinci navzdory našemu očekávání nepřevažují. Podobná situace nastala i u zbylých dvou hypotéz.

Nicméně náš sociologický průzkum byl proveden pouze s malým vzorkem 204 respondentů. 203 z nich vyplnilo dotazník, s jedním – bývalým sympatizantem pravicového křídla hnutí Skinheads - bylo uskutečněno interwiev. V poslední kapitole práce shrnující závěry výzkumu a konfrontující je s teorií, z níž jsme vycházeli, byly některé zajímavé pasáže tohoto interwiev uvedeny a závěry dotazníkového průzkumu, resp. jejich interpretaci doplnily. Z rozhovoru a z některých komentářů, které dotazovaní vepsali do odevzdaných dotazníků,

pak vyplynulo, že jsme při sestavování dotazníku dostatečně neuvažovali o několika aspektech, které mají zřejmě velkou váhu na formování postoje jedince vůči nějaké menšině. Velice důležitou se zdá být osobní negativní zkušenost s příslušníkem menšiny, dále také vliv médií a vrstevníků, s čímž souvisí i jedincova schopnost kritického uvažování.

Jak už bylo uvedeno v samotném úvodu naší práce, i když provedený výzkum je rozměrů malých, jistě není zcela bez hodnoty. Jeho hlavní přínos pak spatřujeme v tom, že by mohl být jakýmsi návodem pro pedagogy a vychovatele, kteří by chtěli zjistit u svých žáků míru tolerance vůči etnickým a národnostním menšinám, a získat tak potřebné výchozí informace, na něž lze při plnění cílů multikulturní výchovy ve vyučování navázat.

Doufáme také, že se nám podařilo vytvořit systematicky uspořádaný a pro čtenáře srozumitelný přehled informací důležitých k pochopení fenoménu pravicového extremismu či radikalismu u soudobé mládeže, fenoménu, který je velmi aktuální a před kterým již nelze, obrazně řečeno, zavírat oči. Především pedagogové a všichni, kdo vychovávají budoucí generace, by se měli snažit tuto problematiku reflektovat co nejpečlivěji, aby pak mohli ve svém působení dopomáhat k vývoji jedinců tolerantních, zdravě sebevědomých a demokraticky smýšlejících. Nechť je tedy i naše práce pro případné zájemce jedním z vodítek v tomto počínání.

SUMMARY

In this diploma work we tried to realize some aims. In the first part of the thesis we tried to order basic informations and conceptions about our theme a right-wing extremism and radicalism among youth. We also mentioned theories which wants to anawer the question: What are the most important reasons of fancy to extremism or radicalism with right-wing orientation among young people? This way we wanted to build an information collection, that would help readers to perceive our broad issue.

Our aim was also to realize a sociological research mapping over toleration of minorities among young people between the ages of 15 to 25 years living in the town Soběslav. We were looking for a connection between intolerance of minorities and subjective feeling of own unsuccessfulness, bad relations inside family or low education. But our three suppositions weren't conclusively proved.

Nevertheless our sociological research was made only with 204 informants – 203 people filled questionnaires and we also made an interview with one informant, who used to sympathized with Skinheads . We found that we had forgotten to consult some important influences such as personal negative experience with some member of minority, influence of media or contemporaries, as well as competence to think critically.

We hope, that our work could help everybody, who works with young people and tries to form them to be tolerance, to find needed basic information and may be also inspiration how to discover intolerance among students. We are convinced, that it's very important not to shut eyes to manifest of right-wing extremism and radicalism among youth.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Beck, U. *Riziková společnost*. Praha: SLON, 2004.
ISBN 80-86429-32-6

David, R. *Politologie. Základy společenských věd*. Nakladatelství Olomouc: Olomouc, 1999. ISBN 80-7182-162-4

Demjančuk, N., Drotárová, L. *Vzdělání a extremismus*. Plzeň: Epocha, 2005.
ISBN 80-86328-83-X

Fenomén dnes - Z klece ven? Televizní pořad odvysílaný dne 19.7. 2007 na Čt 1. [online]. Dostupný na:
<http://www.ceskatelevize.cz/vysilani/10119576319-fenomen-dnes/20745280137002919.07.2007-22:35-z-klece-ven.html>

Fredrickson, G. M. *Rasismus. Stručná historie*. Praha: BB/art, 2003.
ISBN 80-7341-124-5

Heywood, A. *Politické ideologie*. Praha: Victoria publishing, 1992.
ISBN 80-85865-10-6

Chmelík, J. *Symbolika extremistických hnutí*. Praha: Armex, 2000.
ISBN 80-86244-14-8

Mareš, M. *Ekoterorismus v České republice*. [online]. Studie je dostupná z:
<http://www.rexter.cz/clanek.aspx?id=40>

Mareš, M. *Pravicový extremismus a radikalismus v České republice*. Brno: Barrister & Principál, 2003. ISBN 80-86598-45-4

Mareš, M. *Terorismus v ČR*. Brno: Centrum strategických studií, 2005.
ISBN 80-903333-8-9

Mareš, M., Znoj, M. *Je pravicový extremismus nebezpečnější než levicový?* Literární noviny 2005 - 22, s. 14. [online]. Dostupné na:
http://upol.ff.cuni.cz/ucitele/znoj/mares_public05.pdf

Merton, R. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: SLON, 2000.
ISBN 978-80-86429-70-0

Musilová, Z. *Úvodní seznámení s problematikou pravicového extremismu v ČR s hlavním zaměřením na popis ultrapravicového populismu*. PF JCU, KSV, 2007. ročníková práce.

Novák, T., *O předsudcích*. Brno: Doplněk, 2002.
ISBN 80-7239-121-6

Sedláková, I. *Rasismus mezi českou mládeží*. PF JCU, KSV, 2007. referát

Sedláková, I. *Podmínky socializace podporující orientaci mládeže na pravicový radikalismus*. referát na semináři Sekce sociální patologie Masarykovy české sociologické společnosti v Bystřici pod Hostýnem v dubnu 2006.

Šišková, T. et al. *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Praha: Portál, 1998.
ISBN 978-80-7367-182-2

Wolf, J. *Lidské rasy a rasismus v dějinách a v současnosti – Člověk a jeho svět II*. Praha : Karolinum, 2000. ISBN 80-246-0099-4

Zpráva o problematice extremismu na území České republiky v roce 2000.
Ministerstvo vnitra ČR [online]. Dostupné na: <http://www.mvcr.cz/extremis/2000/>

SEZNAM TABULEK

- Tabulka č.1: Kódovací tabulka k otázce č. 1
- Tabulka č. 2: Odpovědi na první otázku ve vzorové třídě 3.A
- Tabulka č. 3: Kódovací tabulka k otázce č. 6
- Tabulka č. 4: Odpovědi na šestou otázku ve vzorové třídě 3.A
- Tabulka č. 5: Kódovací tabulka k otázce č. 10 – opačné kódování!
- Tabulka č.6: Kódovací tabulka k otázce č. 12
- Tabulka č. 7: Kódovací tabulka k otázce č. 15
- Tabulka č. 8: Kódovací tabulka k otázce č. 16
- Tabulka č. 9: Základní datová tabulka sestavená z výsledků získaných ve 3. A
- Tabulka č. 10: Datová tabulka zobrazující pocit úspěšnosti a spokojenosti u studentů vzorové třídy 3.A
- Tabulka č. 11: Datová tabulka zobrazující tolerantnost u studentů vzorové třídy 3.A
- Tabulka č. 12: Souhrn výsledků datových tabulek – 3.A
- Tabulka č. 13: Křížová tabulka pro vzorovou třídu 3.A
- Tabulka č. 14: Křížová tabulka k hlavní výzkumné hypotéze – gymnázium
- Tabulka č. 15: Křížová tabulka k vedlejší výzkumné hypotéze číslo 1 – gymnázium
- Tabulka č. 16: Křížová tabulka k hlavní výzkumné hypotéze – OU
- Tabulka č. 17: Křížová tabulka k vedlejší výzkumné hypotéze číslo 1 – OU
- Tabulka č. 18: Porovnání výsledků získaných mezi studujícími respondenty
- Tabulka č. 19: Křížová tabulka k vedlejší výzkumné hypotéze číslo 1 – studující respondenti dohromady (tj. Gymnázium + OU)
- Tabulka č. 20: Srovnání odpovědí na otázku 16 – Gymnázium X OU
- Tabulka č. 21: Křížová tabulka k hlavní výzkumné hypotéze – pracující do 25 let
- Tabulka č. 22: Křížová tabulka k vedlejší výzkumné hypotéze číslo 1 – pracující
- Tabulka č. 23: Křížová tabulka k vedlejší výzkumné hypotéze číslo 2 – pracující
- Tabulka č. 24: Souhrnné výsledky dotazníkového průzkumu - křížová tabulka k hlavní výzkumné hypotéze
- Tabulka č. 25: Souhrnné výsledky dotazníkového průzkumu - křížová tabulka k vedlejší výzkumné hypotéze číslo 1
- Tabulka č. 26: Souhrnné výsledky dotazníkového průzkumu - křížová tabulka k vedlejší výzkumné hypotéze číslo 2